

พระอภิธรรมมัตถสังคหะ

ปริเฉทที่ ๕ : วิธีมุตตสังคหะวิภาค

คำว่า **วิธีมุตต** แปลว่า พันวิถี นอกวิถี หรือไม่อยู่ในวิถี, **สังคหะ** แปลว่า สงเคราะห์ หรือรวบรวม **วิภาค** แปลว่า ส่วน, ดังนั้นวิธีมุตตสังคหะวิภาค จึงแปลว่า **ส่วนที่ รวบรวมการ แสดงจิตที่พันวิถี**

จิตที่พันวิถีจำนวน ๑๙ ดวง แบ่งได้เป็น ๒ พวกคือ

- เป็นจิตที่พันวิถีแน่นอน (เอกนุต)
- จิตพันวิถีที่ไม่แน่นอน (อเนกนุต) คือ บางทีก็พันวิถี บางทีก็อยู่ในวิถี แล้วแต่กิจการงานที่จิตนั้นกระทำ

จิตที่พันวิถีแน่นอน (เอกนุต) นั้นมี ๙ ดวง ได้แก่

มหัคคตวิบาก ๙

จิตพันวิถีที่ไม่แน่นอน (อเนกนุต) นั้นมี ๑๐ ดวง ได้แก่

คูเบกชาสันตிரณจิต ๒

มหาวิบาก ๘

วิธีมุตตสังคหวิภาค แสดงธรรม ๔ หมวด

วิธีมุตตสังคหวิภาคนี้ รวบรวมการ แสดงจิตที่พันวิถี ตลอดจนธรรมที่เกี่ยวข้อง เนื่องกับจิตที่พันวิถี นั้นด้วย แบ่งออกเป็น ๔ หมวด ด้วยกัน และแต่ละหมวดก็จำแนกออกเป็นหมวดละ ๔ พวก คือ

หมวดที่ ๑ ภูมิจตุกะ แบ่งภูมิ เป็น ๔ พวก ได้แก่

- ก. อบายภูมิ
- ข. กามสุคติภูมิ
- ค. รุปาวจรภูมิ
- ง. อรูปาวจรภูมิ

หมวดที่ ๒ ปฏิสนธิจตุกะ การแบ่งปฏิสนธิ เป็น ๔ พวก ได้แก่

- ก. อบายปฏิสนธิ
- ข. กามสุคติปฏิสนธิ
- ค. รุปาวจรปฏิสนธิ
- ง. อรูปาวจรปฏิสนธิ

หมวดที่ ๓ กัมมจตุกะ แบ่งกรรม เป็น ๔ พวก ได้แก่

- ก. ชนกาทีกิจจ กิจการงานของกรรม
- ข. ปากทาน ลำดับการให้ผลของกรรม
- ค. ปากกาล กำหนดเวลาที่ให้ผลของกรรม
- ง. ปากฐาน ฐานที่ตั้งแห่งผลของกรรม(ที่ตั้งแห่งวิบากจิต)

หมวดที่ ๔ มรณจตุกะ แบ่งการมรณะ เป็น ๔ พวก ได้แก่

- ก. อายุขยมรณะ ตายโดยสิ้นอายุ
- ข. กัมมัขยมรณะ ตายโดยหมดกรรม
- ค. อุภยักขยมรณะ ตายโดยสิ้นทั้งอายุหมดทั้งกรรม
- ง. อุปัจเจกมรณะ ตายโดยอุบัติเหตุ

หมวดที่ ๑ ภูมิจตุกะ

ก. อบายภูมิ

อบายภูมิ มาจากคำว่า อป (ปราศจาก) + อย (กุศลธรรม) + ภูมิ (ที่อยู่อาศัย) ดังนั้น อบายภูมิจึงแปลว่า **ที่อยู่อาศัยที่ปราศจากกุศลธรรม** มีความหมายว่า สัตว์ ในอบายภูมินั้น มีโอกาสกระทำกุศลได้น้อยเหลือเกินจนแทบจะกล่าวได้ว่า ไม่มีโอกาสทำกุศล

อีกนัยหนึ่ง อบายภูมินี้ บางทีก็เรียกว่า ทุคคติภูมิ มาจากคำว่า ทู (ชั่ว-ไม่ดี) + คติ(เกิด) + ภูมิ (ที่อยู่อาศัย) ดังนั้นทุคคติภูมิจึงแปลว่า **เกิดในที่ที่ไม่ดี ที่ที่ชั่ว ลำบาก ทนได้ยาก** ใน **เนตติอรรถกถา** แสดงไว้ว่า นรก เปรต อสุรกาย เรียกว่าเป็นทุคคติ โดยตรง ส่วนสัตว์เดรัจฉาน ที่เรียกว่าเป็นทุคคตินั้น เป็นการเรียกได้โดยอ้อม เพราะ สัตว์ดิรัจฉานบางจำพวก เช่น พระยานาค พระยาช้างฉัททันต์ เป็นต้นล้วนแต่มี ความสุข บางทีก็มีฤทธิ์ด้วย

อบายภูมินี้มี ๔ ภูมิ ด้วยกันคือ

๑. นiryami ภูมิของสัตว์นรก
๒. ดิรัจฉานภูมิ ภูมิของสัตว์ดิรัจฉาน
๓. เปรตภูมิ ภูมิของเปรต
๔. อสุรกายภูมิ ภูมิของอสุรกาย

๑. ภูมิของสัตว์นรก

นรก หมายความว่า เดือดร้อน ไม่มีความสุข เพราะต้องถูกทรมานอยู่เป็นนิจ ภูมิของสัตว์นรกนี้ชื่อ **นिरयภูมิ** เป็นภูมิที่สัตว์ต้องถูกทรมานจนหาความสุขไม่ได้เลย

นรกขุมใหญ่ ๆ เรียกว่า มหานรก นั้น มี ๘ ขุม คือ

๑. สัญชีวะนรก เป็นที่อยู่ของสัตว์ที่ต้องถูกประหารด้วยดาบฟาดฟันให้ตาย แล้วก็กลับเป็นขึ้นมาอีก และถูกฟันให้ตายอีก เป็นเช่นนี้ตลอดเวลา

๒. กาศสุตตะนรก เป็นที่อยู่ของสัตว์ที่ต้องถูกตีเส้น ด้วยเชือกดำทำด้วย เหล็กแล้วก็ถาก หรือตัดออกด้วยเครื่องประหารมีขวาน มีด เลื่อยเป็นต้น อยู่เสมอ

๓. สังฆาตะนรก เป็นที่อยู่ของสัตว์ที่ถูกภูเขาเหล็กที่สูงใหญ่ มีเปลวไฟอัน ลุกโพล่ง บดให้ละเอียดเป็นจุณไป

๔. โรจวนนรก บ้างก็เรียกว่า จูฬโรจวะนรก หรือธุมะโรจวะนรก เป็นที่อยู่ของ สัตว์ที่ต้องถูกทรมานด้วยควันทไฟ ให้เข้าไปสู่วิวารทั้ง ๘ ทำให้ร้องด้วยเสียงอันดัง

๕. มหาโรจวะนรก บ้างที่ก็เรียกว่า ซาลโรจวนนรก เป็นที่อยู่ของสัตว์ที่ต้อง ถูกไฟเผาตามทวารทั้ง ๘ ทำให้ต้องร้องครวญครางด้วยเสียงอันดังมาก

๖. ตาปนนรก บ้างที่ก็เรียกว่า จูฬตาปนนะนรก เป็นที่อยู่ของสัตว์ที่ต้องถูก ตรึงด้วยหลาวเหล็กอันร้อนแดง และถูกไฟเผาอีกด้วย

๗. มหาตาปนนะนรก บ้างที่ก็เรียกว่า ปตาปนนะนรก เป็นที่อยู่ของสัตว์ที่ต้อง ได้ขึ้นไปบนภูเขาเหล็กที่กำลังร้อนแดง แล้วตกลงไปสู่หลาวที่อยู่ข้างล่าง ทั้งถูกไฟเผาอีกด้วย

๘. อเวจีนรก บ้างที่ก็เรียก อวีจีนรก เป็นที่อยู่ของสัตว์ที่ต้องถูกตรึงอยู่ด้วย หลาวเหล็กอันร้อนแดงทั้ง ๔ ด้าน และต้องถูกไฟเผาอยู่ตลอดเวลาอีกด้วย

มหานรกทั้ง ๘ ขุมนี้แต่ละขุมตั้งอยู่ห่างกัน ๑๕,๐๐๐ โยชน์ และแต่ละขุมก็มี ประตูทั้ง ๔ ทิศ ทิศละ ๑ ประตู รวม ๘ ขุมเป็น ๓๒ ประตูแต่ละประตูมีพระยา ยมราชประจำอยู่ประตูละ ๑ จึงมีพระยายมราช รวม ๓๒ เมื่อสัตว์นรกได้เสวยทุกข์อยู่ในมหานรกตามควรแก่กรรมแล้ว ก็ยังไม่พ้นจาก นรก ต้องมาเสวยทุกข์ในอุสสทนะนรก หรือจูฬนรก คือนรกขุมย่อยต่อไปอีก จนกว่าจะหมดกรรม

๒. ภูมิของสัตว์ดิรัจฉาน

ภูมิของสัตว์ดิรัจฉาน มีชื่อว่า ดิรัจฉานภูมิ สัตว์ดิรัจฉาน มีความหมายว่า เป็น สัตว์ที่ไป โดยส่วนขวาง หรือ อีกนัยหนึ่งว่า เป็นสัตว์ที่เป็นไปขวางจากมคฺคผล ดิรัจฉานนี้ จัดเป็นภูมิหนึ่ง ต่างหากก็จริง แต่ที่ไม่มีที่อยู่ที่อาศัยของตนเอง เป็นส่วนเป็นสัตว์โดยเฉพาะ คงอาศัยอยู่ใน มนุษย์โลก ส่วนในเทวโลกและพรหมโลก นั้น ไม่มีสัตว์ดิรัจฉานไปอยู่ร่วมด้วยเลย

สัตว์ดิรัจฉาน มีสัญญาที่ปรากฏหรือมีความเป็นอยู่และเป็นไปเพียง ๓ อย่าง เท่านั้น คือ

๑. **กามสัญญา** รู้เสวยกามคุณ

๒. **โคจรสัญญา** รู้จักกิน (รวมทั้งรู้จักนอนด้วย)

๓. **มรณสัญญา** รู้จักกลัวตาย

ส่วนอีกอย่างหนึ่ง คือ **ธัมมสัญญา** ความรู้จักผิดชอบ ชั่ว ดี หรือรู้จักกุศล อกุศลนั้น สัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายไม่มี เว้นแต่สัตว์ดิรัจฉานบางจำพวก เช่น โภธิสัตว์ จึงมี **ธัมมสัญญา**

อนึ่งบรรดาพระโภธิสัตว์ทั้งหลาย นับตั้งแต่ได้รับพุทธพยากรณ์ เป็นต้นไป แม้จะต้องไป เกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ก็จะไม่เกิดเป็นสัตว์ที่เล็กกว่า นกกระจาบ และ ไม่เกิดเป็นสัตว์ที่ใหญ่กว่า ช้าง สัตว์ดิรัจฉานที่อดอยากก็มี ที่อ้วนพีก็มีมาก ที่เดือดร้อนน้อยก็มีความสุขมากก็มี เหมือนกัน แต่มีจำนวนน้อย ส่วนมากมักจะเดือดร้อนมาก มีความสุขน้อยเหลือเกิน สัตว์ดิรัจฉานมีโอกาส ทำกุศลบ้าง แต่มีโอกาสทำกุศลได้มากมายเหลือเกิน ส่วน สัตว์นรกแทบจะไม่มีโอกาสทำกุศล เลย แต่ก็ยากที่จะมีโอกาสกุศลเหมือนกัน เพราะมัวแต่ถูกทรมานอยู่

๓. ภูมิของเปรต

ภูมิของเปรตมีชื่อว่า **เปตภูมิ** สัตว์ที่ชื่อว่าเปรตนั้นเป็นสัตว์ที่มีความเดือดร้อน เพราะมี ความเป็นอยู่อย่างหิวโหยอดอยาก ซึ่งต่างกับสัตว์นรก ที่มีความเดือดร้อน เหมือนกัน แต่ว่า เดือดร้อนเพราะถูกทรมาน เปรต ส่วนมากอยู่ที่ป่า **วิฆณาวิ มี มหิตถิกเปรต** เป็นเจ้าปกครอง ดูแลเปรตทั้งหลาย แต่เปรตที่ไม่มีที่อยู่อาศัยโดยเฉพาะ เทียบอยู่ทั่ว ๆ ไป เช่น ตามป่า ตาม ภูเขา เหว เกาะ ทะเล ป่าช้า ก็มีมากเหมือนกัน เปรตมีหลายจำพวก เล็กก็มี ใหญ่ก็มี และสามารถนมิตให้เป็น อริยธรรม และอนิยธรรมได้ ฝ่ายอริยธรรมก็นมิตให้เห็นเป็น เทวดา เป็นมนุษย์ เป็นดาบส พระ เณร ชี เป็นต้น ฝ่ายอนิยธรรมก็ให้เห็นเป็นสัตว์ต่าง ๆ ทำท่าทางหรือ มีรูปร่างอันน่าเกลียดน่ากลัว

เปรต ๔ จำพวก

ในเปตวัตตอุรรรกกา แสดงเปรต ๔ จำพวก คือ

๑. **ปรทัตตูปชีวิกเปรต** เป็นเปรตที่เลี้ยงชีวิตอยู่โดยอาศัยอาหารที่ผู้อื่นให้โดย การเช่นไหว้ เป็นต้น

๒. **ขุปปีปาสิกเปรต** เป็นเปรตที่อดอยาก หิวข้าว หิวน้ำ อยู่เป็นนิจ

๓. **นิชฌามัตถนิกเปรต** เป็นเปรตที่ถูกไฟเผาให้เร่าร้อนอยู่เสมอ

๔. **กาลกัญจิกเปรต** เป็นเปรตในจำพวกอสุรกาย หรือ เป็นชื่อของอสุราที่เป็นเปรต

เปรตที่สามารถจะได้รับส่วนกุศลที่มีผู้อุทิศให้ นั้น ได้แก่ **ปรทัตตูปชีวิกเปรต** จำพวกเดียวเท่านั้น เพราะเปรตจำพวกนี้โดยมากอยู่ในบริเวณใกล้ ๆ กับมนุษย์ ถึงกระนั้นก็จะ **ต้องรู้** ว่าเขาแผ่ส่วนกุศลให้ จึงจะสามารถรับได้ด้วย การ **อนุโมทนา** ถ้าไม่รู้ไม่ได้อนุโมทนา ก็ไม่ได้รับส่วนกุศลนั้นเหมือนกัน

๕. ภูมิของอสุรกาย

ภูมิของอสุรกาย มีชื่อว่า อสุรภูมิ หรือ อสุรกายภูมิ อสุรกายเป็นหมู่สัตว์ จำพวกหนึ่ง ซึ่งไม่สว่างรุ่งโรจน์โดยความเป็นอิสระ และสนุกรื่นริงคำว่า " สว่างรุ่งโรจน์ " ไม่ได้หมายถึง รัศมีสีแสงที่ออกจากร่างกาย แต่หมาย ความว่า " มีความเป็นอยู่อย่างผิืดเคือง เครื่องบริโภคน้ำ แร้นแค้น เครื่องอุปโภคก็ขาด แคลน " ทุกข์ยากลำบากกายเช่นนี้ ใจคอก็ไม่สนุกรื่นริงเข้าทำนองที่ว่า หน้าขึ้นอกตรม

หมู่สัตว์ที่เป็นอสุรา ที่เรียกว่า อสุรกาย นั้น มี ๓ อย่าง คือ

ก. **เทวอสุรา** ได้แก่ อสุรกายที่เป็นเทวดา

ข. **เปตติอสุรา** ได้แก่ อสุรกายที่เป็นพวกเปรต

ค. **นिरยอสุรา** ได้แก่ อสุรกายที่เป็นสัตว์นรก

เทวอสุรกาย มี ๖ คือ

๑. เวปจิตตอสุรกาย	ที่เรียกว่า อสุรกาย เพราะเป็นปฏิบัติต่อเทวดาชั้นดาวดึงส์ เทวอสุรกายทั้ง ๕ นี้ อยู่ใต้ภูเขาสิเนรุ แต่สงเคราะห์เข้าในจำพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์
๒. ราหูอสุรกาย	
๓. สุพลีอสุรกาย	
๔. ปหารอสุรกาย	
๕. สัมพรตอสุรกาย	

๖. วินิปาติกอสุรกาย มีรูปร่างก็เล็กกว่า อำนาจก็น้อยกว่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ ที่อยู่อาศัยอยู่ในมนุษยโลก เช่น ตามป่า ตามเขา ตามต้นไม้ และตามศาลที่ เขาปลูกไว้ สงเคราะห์เข้าไปจำพวกเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา

เปิดต้อสุรกายมี ๓ คือ

๑. กาลกัญจิกเปรตอสุรกาย มีร่างกายใหญ่โต แต่ไม่มีใครมีแรง เพราะมีเลือด เนื้อน้อย มีสี่สรวคล้ายใบไม้แห้ง ตาโปนออกมาคล้ายกับตาของปู มีปากเท่ารูเข็ม และตั้งอยู่กลางศีรษะ ที่เรียกเปรตจำพวกนี้ว่าอสุรกาย เพราะไม่สว่างรุ่งโรจน์

๒. เวมานิกเปรตอสุรกาย เสวยทุกข์ในเวลากลางวัน แต่กลางคืนได้เสวยสุข เหมือนกับความสุขในชั้นดาวดึงส์ และเพราะเหตุว่าเปรตจำพวกนี้ได้เสวยสุขในเวลา กลางคืนเหมือนกับเทวดาชั้นดาวดึงส์นี้แหละ จึงได้เรียกว่า อสุรา

๓. อาวุธิกเปรตอสุรกาย เป็นจำพวกเปรตที่ประหัตประหารซึ่งกันและกัน ด้วยอาวุธต่าง ๆ ที่เรียกเปรตจำพวกนี้ว่าเป็นอสุรกายเพราะมีความเป็นอยู่ตรงข้ามกับเทวดาชั้นดาวดึงส์ กล่าวคือ เทวดาชั้นดาวดึงส์มีความรักใคร่ซึ่งกันและกัน ส่วน อาวุธิกเปรตนี้ มีแต่การประหัตประหารซึ่งกันและกัน

นิริยอสุรกาย มี ๑ เท่านั้น

นิริยอสุรกาย มีอย่างเดียว เป็นสัตว์นรกจำพวกหนึ่ง ซึ่งมีความเป็นอยู่ เหมือนค่างควา เกาะอยู่ตามขอบจักรวาล หิวกระหายเป็นกำลัง เกาะไปพลาง ไต่ไป พลาง ไปพบพวกเดียวกัน โผเข้าไปจะจิกกินเป็นอาหาร ก็พลัดตกลงไปในน้ำกรด ข้างล่างละลายไปทันทีแล้วเกิดขึ้นมาใหม่ ตกตายไปอีกรวนเวียนอยู่อย่างนี้ จนกว่าจะหมดกรรม ที่เรียกสัตว์นรกจำพวกนี้เป็นอสุรกาย ก็เพราะว่ามีอารมณ์ตรงกันข้ามกับ เทวดาชั้นดาวดึงส์ กล่าวคือ เทวดาชั้นดาวดึงส์มีอารมณ์ล้วนแต่ที่เป็นอิฏฐารมณ์ ส่วนนิริยอสุรกายนี้มีแต่อนิฏฐารมณ์ทั้งสิ้น รวมความว่า อสุรภูมิ หรือ อสุรกายภูมินี้ ถ้าจะสงเคราะห์ก็สงเคราะห์เข้าไป เปตภูมิ แต่เป็นเปรตจำพวกที่มีความเป็นอยู่เป็นพิเศษ เปรตพิเศษนี้แหละที่เรียกว่า อสุรกาย

หมวดที่ ๑ ภูมิjectกะ

ข. กามสุดติภูมิ

กามสุดติภูมิ มีความหมายว่า ไปเกิดที่ดี แต่ยังข้องอยู่ในกามคุณ ทั้ง ๕ คือ ยังติดใจในรูป เสียง กลิ่น รส และการสัมผัสถูกต้อง กามสุดติภูมิ มี ๗ ภูมิ คือ มนุษย์ ๑ ภูมิ เทวดา ๖ ภูมิ

มนุษยภูมิ

มนุษยภูมิ คือ ที่เกิด ที่อยู่ ที่อาศัยของมนุษย์ มีอยู่ ๔ ทวีป คือ

๑. **บุพพวิเทททวีป** อยู่ทางทิศ ตะวันออก ของภูเขาสินธุ
๒. **อปรโคยานทวีป** อยู่ทางทิศ ตะวันตก ของภูเขาสินธุ
๓. **ชมพูทวีป** อยู่ทางทิศ ใต้ ของภูเขาสินธุ
๔. **อุตตรกรูทวีป** อยู่ทางทิศ เหนือ ของภูเขาสินธุ

ความหมายของมนุษย์มีแสดงไว้หลายนัย คือ

๑. มนุษย์มีใจรุ่งเรืองและกล้าแข็ง
๒. มนุษย์เข้าใจในสิ่งที่เห็นเหตุอันควรและไม่ควร
๓. มนุษย์เข้าใจในสิ่งที่มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์
๔. มนุษย์เข้าใจในสิ่งที่ถูกและอกุศล
๕. มนุษย์เป็นลูกของเจ้ามनु

มนุษย์ในชมพูทวีป มีคุณลักษณะพิเศษกว่าอีก ๓ ทวีป คือ

- ก. **สุรภาพ** มีจิตใจกล้าแข็งในการบำเพ็ญ ทาน ศีล ภาวนา
- ข. **สติมั่นคง** มีสติตั้งมั่นในคุณพระรัตนตรัย
- ค. **พรหมจริยवास** ประพฤติพรหมจรรย์ คือ อุปสมบทได้

เทวดาภูมิ

เทวะ แปลว่า ผู้ที่เพลิดเพลินยิ่งในกามคุณทั้ง ๕ เทวะมี ๓ คือ

๑. **อุปบัติเทวะ** ได้แก่ เทวดาโดยกำเนิด
๒. **สมมติเทวะ** ได้แก่ เทวดาโดยสมมติ เช่น พระมหากษัตริย์ พระราชินี พระราชโอรส พระราชธิดา เป็นต้น
๓. **วิสุทธิตะวะ** ได้แก่ เทวดาที่บริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสทั้งปวง หมายถึง พระอรหันต์โดยเฉพาะเท่านั้น

อนึ่งทิวะที่แปลว่า ผู้ที่ผลิตเพลินอยู่ในกามคุณทั้ง ๕ นั้น ใช้เป็นคำแปลโดย เฉพาะแก่ อุปัตติทิวะเท่านั้น จะนำไปใช้กับ สมมติทิวะ และวิสุทธิทิวะไม่ได้

อุปัตติทิวะมี ๖ ชั้น

๑. จาตุम्मหาราชิกา
๒. ดาวดึงส์
๓. ยามา
๔. ดุสิต
๕. นิมมานรดี
๖. พรนิมมิตวสวัตตี

๑. จาตุम्मหาราชิกาภูมิ

จาตุम्मหาราช แปลว่า เทวดา ๔ องค์ ผู้เป็นเจ้าของยิ่งใหญ่

จาตุम्मหาราชิกา หมายถึงว่าเทวดาทั้งหลายผู้มีหน้าที่ปฏิบัติรับใช้ท้าวมหาราช ทั้ง ๔ กล่าวคือ เทวดาในชั้นจาตุम्मหาราชิกาภูมินี้ เป็นบริวารอยู่ใต้อำนาจของท้าว มหาราชทั้ง ๔ เพราะเหตุว่ามาามีกำเนิดในสถานที่ที่ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ปกครองอยู่

ท้าวมหาราชทั้ง ๔ คือ

๑. **ท้าวธรรมาวุธ** อยู่ทางทิศตะวันออกของภูเขาสิเนรุเป็นผู้ปกครองคันธัพพ เทวดาทั้งหมด
๒. **ท้าววิรุฬหก** อยู่ทางทิศใต้ของภูเขาสิเนรุ เป็นผู้ปกครองกุมภันฑเทวดา ทั้งหมด
๓. **ท้าววิรูปักษ์** อยู่ทางทิศตะวันตกของภูเขาสิเนรุ เป็นผู้ปกครองนาคะ เทวดาทั้งหมด
๔. **ท้าวกุเวระ หรือ ท้าวเวสสุวรรณ** อยู่ทางทิศเหนือของภูเขาสิเนรุ เป็นผู้ปกครองยักษ์

ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์นี้ เป็นผู้รักษามนุษย์โลกด้วย ฉะนั้นจึงเรียกว่า ท้าว จตุโลกบาล บางทีก็เลยเรียกท้าวจตุโลกบาลนี้ว่า อินทะ ยมะ วรุณะ กุเวระ เทวดาชั้นจาตุम्मหาราชิกานี้ มีที่อยู่ตอนกลางเขาสิเนรุ ตลอดลงมาถึงพื้นดิน ที่มนุษย์อยู่ เรียกชื่อตามที่อยู่อาศัยดังนี้

- ก. ที่อยู่บนพื้นแผ่นดิน เรียกว่า ภูมัญญูเทวดา
- ข. ที่อยู่บนต้นไม้ เรียกว่า รุกขัญญูเทวดา
- ค. ที่อยู่ในอากาศ(มีวิมานอยู่) เรียกว่า อากาศัญญูเทวดา

เทวดาในจตุรุมมหาราชิกาภูมิ ที่มีใจโหดร้ายก็มีถึง ๔ จำพวก คือ

๑. คันถัพพะ คันถัพพิ ได้แก่ เทวดาคันถัพพะ ที่ถือกำเนิดภายในต้นไม้ที่มี กลิ่นหอม เราเรียกกันว่า นางไม้หรือ แม่นาง ชอบรรบกวอนให้เกิดอุปสรรคต่าง ๆ เช่น ให้เกิดเจ็บป่วย หรือทำอันตรายแก่ทรัพย์สมบัติ ของผู้ที่นำไม้นั้นมาใช้สอย หรือมาปลูกบ้านเรือน เทวดาจำพวกนี้อยู่ในความปกครองของท้าวธตวรรษุระคันถัพพะเทวดานี้ สิงอยู่ในต้นไม้ที่นั้นตลอดไป แม้ว่าใครจะตัดฟันไปทำเรือ แพ บ้านเรือน หรือเครื่องใช้ไม้สอยอย่างใด ๆ ก็คงสิงอยู่ในไม้นั้น ซึ่งผิดกับรุกขะเทวดา ที่อาศัยอยู่ตามต้นไม้เหมือนกัน แต่ถ้าต้นไม้ตาย หรือถูกตัดฟันก็ย้ายจากต้นนั้น ไปต้นอื่น

๒. กุมภันโท กุมภันทิ ได้แก่ เทวดากุมภันท์ ที่เราเรียกกันว่ารากษส เป็น เทวดาที่รักษาสมบัติต่าง ๆ มีแก้วมณีเป็นต้น และรักษาป่า ภูเขา แม่น้ำ ถ้ามีผู้ล่วง ล้ำก้ำเกิน ก็ให้โทษต่าง ๆ เทวดาจำพวกนี้อยู่ในความปกครองของท้าววิรุฬหกะ

๓. นาโค นาคี ได้แก่ เทวดานาค มีวิชาเกี่ยวแก่เวทย์มนต์คาถาต่าง ๆ ขณะ ท่องเที่ยวมาในมนุษย์โลก บางทีก็เนรมิตเป็นคน หรือเป็นสัตว์ เช่น เสือ ราชสีห์ เป็นต้น โดยเฉพาะ ชอบลงโทษพวกสัตว์นรก เทวดาจำพวกนี้อยู่ในความปกครอง ของท้าววิรุฬปักขะ

๔. ยักโข ยักขินี ได้แก่ เทวดายักษ์ พอใจเบียดเบียนสัตว์นรก เทวดา จำพวกนี้อยู่ในความปกครองของท้าวภูเวระ หรือท้าวเวสสุวรรณ

๒. ดาวดิงส์

ดาวดิงส์ภูมิ หรือ ดาวดิงส์ภาภูมิ มีความหมาย ๒ นัย นัยหนึ่งว่า เป็นที่เกิด ของบุคคล ๓๓ คน คือ เกิดเป็นพระอินทร์ ๑ เกิดเป็นเทวดาผู้เป็นใหญ่อีก ๓๒ ส่วนความหมายอีกนัยหนึ่ง เป็นพื้นแผ่นดินที่ปรากฏขึ้นในโลก เป็นครั้งแรก ก่อนพื้นดินส่วนอื่น เพราะภูมินี้อยู่บนยอดเขาสิเนรุ

ในดาวดิงส์ภูมิ ทิศตะวันออก มีสวน นันทวัน ทิศตะวันตก มีสวน จิตรลดาวัน ทิศเหนือ มีสวน มิสสกวัน ทิศใต้ มีสวน ภารุสกวัน ทิศตะวันออกเฉียงเหนือมี ๒ ส่วน ส่วนหนึ่งชื่อ

" ปุณทริกะ "มีต้นปาริฉัตตที่ ใหญ่โตมากได้ร่วมปาริฉัตตที่มีแท่น **บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์** แท่นนี้เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปเทศนาโปรดพระพุทธมารดาที่ใช้เป็นที่ประทับแสดงพระ ธรรมเทศนามีสาลา **สุธัมมา** เป็นที่ประชุมฟังธรรม มีเจดีย์แก้วมรกต ชื่อว่า **พระจุฬามณี** บรรจุพระเขี้ยวแก้ว (ข้างขวา) กับบรรจุพระเกศา(ที่ทรงตัดออกตอน เสด็จออกทรงผนวช) อีกส่วนหนึ่งชื่อ สวนมหาวัน มีสระชื่อ สุนันทา สวนนี้เป็นที่ ประทับสำราญพระอิริยาบถของท้าวสักกเทวราช ที่

ศาลาสุภัมมา ตามปกติมีพรหมชื่อ **สนังกุมาระ** เป็นผู้เสด็จลงมาแสดงธรรม แต่ในบางโอกาส ท้าวสักกเทวราช หรือเทวดาองค์อื่นที่ทรงความรู้ในธรรมดี ก็เป็นผู้แสดง เทวดา

ตั้งแต่ชั้นดาวดึงส์ขึ้นไปปฏิสนธิด้วย **โอปปาติกกำเนิดอย่างเดียว**เท่านั้น เทวดาชั้นเดียวกัน ย่อมเห็นซึ่งกันและกันได้ และเห็นผู้ที่อยู่ชั้นต่ำกว่าตนได้ ด้วย แต่ไม่สามารถจะเห็นผู้ที่อยู่ในชั้นที่สูงกว่าตนได้ ท้าวสักกเทวราช หรือท้าวโกสิย์อัมรินทร์ ซึ่งเรียกกันสั้น ๆ ว่า พระอินทร์ นี้ อยู่ในชั้นดาวดึงส์ แต่เป็นผู้ปกครองเทพดาทั้งในชั้นดาวดึงส์ และชั้นจาตุมหาราชิกาด้วย บางทีก็เรียก ท้าวสหัสสนัย คือ ท้าวพันตา เพราะจักขุดีมาก เห็นได้ชัดเจน และเห็นได้ไกลมาก เท่ากับดวงตาตั้งพื้นดวงพระอินทร์องค์ปัจจุบันนี้ สำเร็จเป็นพระโสดาบันแล้ว เมื่อจุติจากเทวโลก ก็จะมาบังเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในมนุษยโลก และจะได้สำเร็จเป็นพระสกทาคามี จุติจากมนุษยโลก จะไปบังเกิดในชั้นดาวดึงส์อีก คราวนี้ได้สำเร็จเป็นพระอนาคามี จุติที่นี่ก็จะไปบังเกิดในชั้นสุทธาวาส ตั้งแต่ชั้นอวิหา เป็นต้นไปตามลำดับจนถึงชั้น อภิญญา และสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วบรินิพพานในชั้นนั้น เทวดาในดาวดึงส์ภูมินี้มี ๒ พวก คือ ภูมิภุมมเทวดา อาศัยพื้นแผ่นดินอยู่ และ อากาศภุมมเทวดา มีวิมานลอยอยู่ในอากาศเป็นที่อยู่

๒. ยามามุณี

ยามามุณี มีท้าวสุยามะเทวราชเป็นผู้ปกครอง เทวดาทั้งหลายที่อยู่ในชั้นนี้ ก็เรียกว่า ยามา หรือ ยามะ ดังนั้นภูมินี้จึงมีชื่อว่า ยามา เป็นภูมิที่ปราศจากความลำบาก ถึงซึ่งความสุขอันเป็นทิพย์ วิมาน และทิพย์สมบัติก็ปราณีตมาก ภูมินี้อยู่ในอากาศ สูงกว่ายอดเขาสิเนรุ ๔๒,๐๐๐ โยชน์ ขอกล่าวเสียตรงนี้ว่า ภูมิของเทวดาทุก ๆ ชั้น มีระยะห่างกันชั้นละ ๔๒,๐๐๐ โยชน์ เหมือนกันทุกชั้น เทวดาที่อยู่ในยามามุณีนี้ เป็นจำพวกอากาศภุมมเทวดาจำพวกเดียว เพราะมีวิมานลอยอยู่ในอากาศเป็นที่อยู่ เทวดาที่อยู่ในภูมิตั้งขึ้นไปกว่าชั้นนี้ ก็ล้วนแต่เป็น อากาศภุมมเทวดาทั้งสิ้น

๓. ดุสิตามุณี

ดุสิตามุณี มีท้าวสันดุสิตะเทวราช เป็นผู้ปกครอง เป็นภูมิของอากาศภุมมเทวดา ที่ชื่อว่า ดุสิตา ดังนั้นภูมินี้ จึงชื่อว่า ดุสิตามุณี หรือดุสิตาภูมิ หรือ ดุสิตภูมิ เป็นภูมิที่ปราศจากความร้อนใจ มีแต่ความชุ่มชื้นอยู่เป็นนิจ ในทิพย์สมบัติอันเป็นศิริมงคลของตน เป็นภูมิที่ประเสริฐกว่าเทวดาภูมิชั้นอื่น ๆ เพราะว่า พระโพธิสัตว์ทุก ๆ พระองค์ก่อนที่จะมาบังเกิดในมนุษยโลก และได้สำเร็จ

อนุตตระสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นภพสุดท้าย ตลอดจนผู้ที่จะได้มาตรัสรู้เป็นพระอัครสาวก ก็ย่อมบังเกิดในชั้น ดุสิตนี้ก่อนทั้งนั้น

๔. นิมมานรตีภูมิ

นิมมานรตีภูมิ มีท้าวสุณิมิตตะเทวราช เป็นผู้ปกครอง เป็นภูมิของอากาศัญญู เทวดาที่ชื่อว่า นิมมานรตี ดังนั้นภูมินี้จึงชื่อว่า นิมมานรตีภูมิ เทวดาในชั้นนี้ มีความสุขความเพลิดเพลินในกามคุณทั้ง ๕ ที่ตนเนรมิตขึ้น ตามความพอใจของตนเองทุกประการ เมื่อได้เพลิดเพลินในกามคุณนั้นสมใจแล้ว สิ่งที่เนรมิต คือนิมิตนั้นก็จะปลาสนาการไป

๕. ปรนิมมิตวสวัตตีภูมิ

ปรนิมมิตวสวัตตีภูมิ มีท้าวปรนิมมิตตะเทวราช อีกนัยหนึ่งว่า ท้าววสวัตตี เทวราช เป็นผู้ปกครองอากาศัญญูเทวดาทั้งหลายในชั้นนั้น เทพดาในชั้นนี้ มีความสุขความเพลิดเพลินในกามคุณทั้ง ๕ เป็นอย่างยิ่ง โดยที่ตนไม่ต้องเนรมิตขึ้นเอง แต่มีเทวดาองค์อื่นคอยเนรมิตให้สมตามความปรารถนาทุกประการ

หมวดที่ ๑ ภูมิจตุระ

๑. รูปาวจรภูมิ

รูปาวจรภูมิ กล่าวโดยธัมมาธิฐาน ก็เป็นภูมิของรูปาวจรวิบากอันเป็นผล โดยตรงของรูปาวจรกุศล กล่าวโดยบุคคลาธิฐานก็เป็นที่เกิด ที่อยู่อาศัยของ รูปพรหม คือ พรหมที่มีรูปพรหม คือ ผู้ที่มีความเจริญด้วยคุณพิเศษ มีมาน เป็นต้น ที่มีคำ " เป็นต้น " อยู่ด้วยก็เพราะพรหมภูมิบางภูมิ จะต้องได้มัคคผลด้วย จึงจะไปเกิดไปอยู่ในพรหมภูมิ ชั้นนั้น ๆ ได้ รูปาวจรวิบากมีเพียง ๕ ดวง แต่มีรูปาวจรภูมิถึง ๑๖ ภูมิ ดังมีรายละเอียด ต่อไปนี้

ปฐมฌานภูมิ มี ๓ ภูมิ

๑. ปาริच्छชาภูมิ เป็นที่อยู่ของพรหมบริษัท คือ พรหมสามัญจธรรมดา ไม่มี คุณวุฒิ หรืออำนาจอะไรเป็นพิเศษ เป็นเพียงบริวารของมหาพรหมเท่านั้น

๒. บุโรหิตาภูมิ เป็นที่อยู่ของพรหมบุโรหิต คือพรหมที่เป็นที่ปรึกษาของ มหาพรหม

๓. มหาพรหมมาภูมิ เป็นที่อยู่ของพรหมที่มีความยิ่งใหญ่ในปฐมฌานภูมิ คือ พรหมที่เป็นชั้นหัวหน้า ปฐมฌานภูมิทั้ง ๓ ภูมินี้ เป็นที่ปฏิสนธิของ **ปฐมฌานวิบาก ๑ ดวง** คือ เป็นที่เกิด ที่อยู่ของพรหมที่ได้ปฐมฌาน อันเป็นผลของปฐมฌานกุศล

ภูมิทั้ง ๓ นี้ เป็นชั้นเดียวกัน อยู่ในระดับเดียวกัน ไม่สูง ไม่ต่ำ กว่ากัน แต่ที่ จัดเป็น ๓

ภูมิ ก็จัดไปตามตำแหน่งของพรหมเหล่านั้น และก็อาศัยเรียกชื่อภูมิไป ตามตำแหน่งนั้น ๆ ด้วย อีกนัยหนึ่งแสดงว่า ที่จัดเป็น ๓ ภูมิ ก็เพราะการเข้าถึงฌานจิตนั้นยิ่งหย่อน กว่ากันกล่าวคือ ผู้เข้าถึงปฐมฌานอย่างแก่กล้าเรียกว่า ชั้นปณีต(อย่างประณีต) ก็ไป เกิดอยู่ในมหาพรหมมาภูมิ อย่างกลางเรียกว่าชั้นมัชฌิม ก็ไปบุโรหิตตาภูมิอย่างอ่อน หน้อย เรียกว่า ชั้นหีนะ (อย่างต่ำ) ก็ไปปริตตชาภูมิ

อีกประการหนึ่ง ภูมิทั้ง ๓ นี้ แม้ว่าจะจะเป็นชั้นเดียวกัน แต่อายุของพรหมทั้ง ๓ ภูมินี้ ก็ไม่เท่ากัน กล่าวคือ อายุของพรหมบริษัท ๑ ใน ๓ ของมหากัปป์ อายุ ของพรหมบุโรหิต ๑ ใน ๒ ของมหากัปป์ อายุของมหาพรหม ๑ มหากัปป์ เหตุที่ อายุต่างกัณดังนี้ จึงจัดเป็น ๓ ภูมิ ตามอายุ (เรื่องอายุจะได้กล่าวต่อไปข้างหน้า)

ทุติยฌานภูมิ มี ๓ ภูมิ

๔. ปริตตภาภูมิ เป็นพรหมบริษัทในชั้นที่ ๒ นี้

๕. อัปปมาณาภาภูมิ เป็นพรหมบุโรหิตในชั้นที่ ๒ นี้

๖. อากัสสราภูมิ เป็นทำวมหาพรหมในชั้นที่ ๒ นี้

ทุติยฌานภูมิ ทั้ง ๓ ภูมินี้ เป็นที่ปฏิสนธิของรูปาวจรวิบาก ๒ ดวง คือ เป็นที่ปฏิสนธิของ **ทุติยฌานวิบาก ๑ ดวง** คือ เป็นที่เกิดที่อยู่ของพรหมที่ได้ ทุติยฌาน อันเป็นผลของทุติยฌาน กุศล และเป็นที่ปฏิสนธิของ **ตติยฌานวิบาก ๑ ดวง** คือ เป็นที่เกิด ที่อยู่ของพรหมที่ได้ ตติยฌาน อันเป็นผลของตติยฌานกุศล ที่ทุติยฌานวิบาก ๑ ดวง และตติยฌานวิบาก ๑ ดวง ไปปฏิสนธิใน ทุติยฌานภูมิภูมิต่างกันนี้ มีอธิบายว่าเพียงแต่ละวิตกได้ ก้าวล่วงวิตกได้ก็ปฏิสนธิในทุติยฌานภูมิได้แล้ว แม้จะละวิจารณ์ได้อีก ก็ไม่เกิดอำนาจพิเศษอย่างใด ที่จะส่งผล ให้ปฏิสนธิในตติยฌานภูมิได้ เพราะการที่จะไปปฏิสนธิในตติยฌานภูมิได้ ก็ด้วย อำนาจแห่งความก้าวล่วงปีติได้แล้ว ถ้ายังมีปีติอยู่ยังติดอกติดใจในความอิมเมม เปรมใจอยู่ เป็นไม่สามารถที่จะเข้าถึงชั้นตติยฌานภูมินั้นได้ ภูมิทั้ง ๓ นี้ เป็นชั้นเดียวกันอยู่ในระดับเดียวกัน ไม่สูงไม่ต่ำ กว่ากัน และที่ จัดเป็น ๓ ภูมิ ก็มีเหตุผลอย่างเดียวกับปฐมฌานภูมินั่นเอง

ตติยฌานภูมิ มี ๓ ภูมิ

๗. ปริตตสุภาภูมิ เป็นพรหมบริษัทในชั้นที่ ๓ นี้

๘. อัปปมาณสุภาภูมิ เป็นพรหมบุโรหิตในชั้นที่ ๓ นี้

๙. สุภิกขหา หรือสุภิกขณาภูมิ เป็นมหาพรหมในชั้นที่ ๓ นี้

ภุมิทั้ง ๓ นี้ เป็นที่ปฏิสนธิจิตของ **จตุตถฌานวิบาก ๑ ดวง** คือ เป็นที่เกิด ที่อยู่ของ พรหมที่ได้จตุตถฌาน อันเป็นผลของจตุตถฌานกุศล ทั้ง ๓ ภุมินี้เป็นชั้นเดียวกัน อยู่ในระดับ เดียวกันไม่สูงไม่ต่ำกว่ากัน และที่จัด เป็น ๓ ภุมิ ก็มีเหตุผลอย่างเดียวกับทุตติยานภุมินั่นเอง

จตุตถฌานภุมิ มี ๗ ภุมิ

๑๐. เวหฬผลภุมิ เป็นที่ปฏิสนธิของ **ปัญจฌานวิบาก** หรือเป็นที่เกิด ที่อยู่ ของพรหมที่ ได้ปัญจฌาน อันเป็นผลของปัญจฌานกุศล

๑๑. อสังญุตตภุมิ เป็นที่ปฏิสนธิของ **ปัญจฌานวิบาก** หรือเป็นที่เกิด ที่อยู่ ของพรหมที่ ได้ปัญจฌาน อันเป็นผลของปัญจฌานกุศล **ที่เจริญสัญญาวิราคะ** ภาวนา ต่อไปอีกด้วย ภุมิที่ ๑๐ และ ๑๑ รวม ๒ ภุมินี้เป็นชั้นเดียวกัน อยู่ในระดับเดียวกัน ไม่สูง ไม่ต่ำกว่ากัน และ อาศัยก็เท่ากันด้วย

๑๒. อวิหาภุมิ	ทั้ง ๕ ภุมินี้ คือ สุทธาวาสภุมิ เป็นคนละชั้นกันทั้ง ๕ ภุมิและอยู่สูงต่ำกว่ากัน ตามลำดับ ทั้ง ๕ ชั้น
๑๓. อตปปาภุมิ	
๑๔. สุตัสสาภุมิ	
๑๕. สุตัสสิภุมิ	
๑๖. อกนิฏฐาภุมิ	

ผู้ที่จะไปปฏิสนธิในสุทธาวาสภุมิได้นั้น จะต้องเป็น **ปัญจฌานลาภีอนาคามีผล บุคคล** คือ พระอนาคามีที่ได้ปัญจฌานด้วย เพราะว่าสุทธาวาสภุมินี้เป็นที่อยู่ของ ผู้ที่มีจิตใจ ผุดผ่อง ไม่ข้องอยู่ในกามคุณทั้ง ๕ อย่างเด็ดขาด ดังนั้นบุคคลที่จะอยู่ในสุทธาวาสภุมิได้จึงมี เพียง ๓ บุคคลเท่านั้นคือ **อนาคามี ผลบุคคล ๑, อรหัตตมัคคบุคคล ๑ และอรหัตตผล บุคคล ๑** เท่านั้นเอง (ข้อสำคัญ ๓ บุคคลนี้ต้องได้ถึงปัญจฌานด้วย)
อนาคามีผลบุคคลเกิดขึ้นได้ในสุทธาวาสภุมิด้วยอำนาจปฏิสนธิ ส่วนอรหัตต มัคคบุคคล และ อรหัตตผลบุคคล เกิดขึ้นได้ในสุทธาวาสภุมินั้น ไม่ใช่เกิดขึ้นได้ด้วย อำนาจปฏิสนธิ แต่เกิดขึ้นได้ ด้วยอำนาจวิปัสสนาภาวนาในปวัตติกาล

ที่สุทธาวาสภุมิ นั้นเอง เพราะปัญจฌานลาภีอนาคามีผลบุคคลที่ไปปฏิสนธิใน สุทธาวาสภุมิแล้ว ก็ ต้องเจริญภาวนาจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ และปรินิพพานในสุทธาวาสชั้น แหละ

หมวดที่ ๑ ภูมิjectะ

จ. อรูปาวจรภูมิ

อรูปาวจรภูมิ กล่าวโดยธัมมมาธิฐาน ก็เป็นภูมิของอรูปาวจรวิบาก อันเป็นผล โดยตรง ของอรูปาวจรกุศล กล่าวโดยบุคคลาธิฐานก็เป็นที่เกิดที่อยู่อาศัยของอรูป พรหม คือ พรหมที่ไม่มีรูปกายมีแต่นามเท่านั้น อรูปาวจรภูมินี้มักเรียกกันสั้น ๆ ว่า อรูปภูมิ **อรูปาวจรวิบากมี ๔ ดวง** และมีอรูปาวจรภูมิ ๔ ภูมิเท่ากัน ชื่อของอรูปาวจร วิบาก และชื่อของอรูปาวจรภูมิก็เหมือนกัน ตรงกันตามลำดับ คือ

๑. **อากาสนัญญาตนภูมิ ๑ ภูมิ** เป็นที่ปฏิสนธิของ**อากาสนัญญาตนวิบาก ๑ ดวง** อันเป็นผลของอากาสนัญญาตนกุศล คือ เป็นที่อยู่ของอรูปพรหมที่ได้ อรูปฌานขั้นต้น
๒. **วิญญาณัญญาตนภูมิ ๑ ภูมิ** เป็นที่ปฏิสนธิของ**วิญญาณัญญาตนวิบาก ๑ ดวง** อันเป็นผลของวิญญาณัญญาตนกุศล คือ เป็นที่อยู่ของอรูปพรหมที่ได้ อรูปฌาน ขั้นที่ ๒
๓. **อากิญจัญญาตนภูมิ ๑ ภูมิ** เป็นที่ปฏิสนธิของ**อากิญจัญญาตนวิบาก ๑ ดวง** อันเป็นผลของอากิญจัญญาตนกุศล คือ เป็นที่อยู่ของอรูปพรหม ที่ได้ อรูปฌาน ขั้นที่ ๓
๔. **เนวส์ัญญานา สัญญาตนภูมิ ๑ ภูมิ** ที่เป็นที่ปฏิสนธิของ**เนวส์ัญญานา สัญญาตนวิบาก ๑ ดวง** อันเป็นผลของเนวส์ัญญานา สัญญาตนกุศล คือ เป็นที่อยู่ ของอรูปพรหมที่ได้ อรูปฌานขั้นสูงสุด

อรูปภูมิทั้ง ๔ นี้ ถึงแม้จะเรียกว่า ภูมิ แต่ก็ไม่มีรูปร่างสัณฐานวิมานพื้นที่ ใดๆเลย มีแต่อากาศอันว่างเปล่า แม้แต่อรูปพรหมเอง ก็มีแต่นามอย่างเดียว ไม่มีรูปร่างสัณฐาน ใดๆใด เช่นกัน ดังนั้น วิมาน สวน สระ ต้นไม้ หรือสิ่งที่เป็นรูปทั้งหลาย จึงไม่มีในอรูปภูมินี้เลย

สรุปภูมิทั้ง ๓๑

กามภูมิ ๑๑ ได้แก่

๑. **อบายภูมิ ๔** ได้แก่ นรก , อสุรกาย , เปรต , ดิรัจฉาน
๒. **กามสุขคติภูมิ ๗** ได้แก่

๒.๑ มนุสสภูมิ ๑

๒.๒ อภิมหารพรหรือเทวภูมิ ๖ ได้แก่จาตุมมหาราชิกา , ดาวดึงส์ , ยามา , ดุสิตา , นิมมานรดี , พรนิมิตตวสวัตตี

รูปภูมิ ๑๖ ได้แก่

๑. ปฐมฌานภูมิ ๓ ได้แก่ ปาริฉัชชา , ปุโรหิตา , มหาพรหมา
๒. ทุตติยฌานภูมิ ๓ ได้แก่ ปริตตภา , อัปปมาณภา , อาภัสสรา
๓. ตติยฌานภูมิ ๓ ได้แก่ ปริตตสุภา , อัปปมาณสุภา , สุภิกินหา
๔. จตุตถฌานภูมิ ๗ ได้แก่
 - ๔.๑ อสังขยัตตดา , เวหัพผลา
 - ๔.๒ สุทธาวาส ๕ ได้แก่
 - อวิหา , อตปปา , สุทัสสา , สุทัสสี , อกนิฐฐา

อรูปรภูมิ ๔ ได้แก่

- อากาสนัญญายตน
- วิญญาณัญญายตน
- อากิญจัญญายตน
- เนวสัญญานาสัญญายตน

หมวดที่ ๒ ปฏิสนธิตฤกะ

- ปฏิสนธิ** คือ การสืบต่อภพชาติ หรือการเกิดขึ้นในภพใหม่ชาติใหม่ หมายถึง ว่า เมื่อภพเก่าชาติเก่าสิ้นสุดลงแล้ว จิต เจตสิก กัมมชรูป ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในภพใดภพหนึ่ง ด้วยอำนาจแห่งการสืบต่อภพเก่ากับภพใหม่ นั้นแหละเรียกว่า ปฏิสนธิ ปฏิสนธินี้มี ๔ พวกด้วยกัน คือ
๑. **อบายปฏิสนธิ** คือการปรากฏขึ้นแห่ง จิต เจตสิกและกัมมชรูปเป็นขณะ แรกในอบายภูมิ ๔
 ๒. **กามสุคติปฏิสนธิ** คือ จิต เจตสิก และกัมมชรูป ปรากฏขึ้นในขณะแรก ในกามสุคติภูมิ ๗
 ๓. **รูปาวจรปฏิสนธิ** คือ จิต เจตสิก และกัมมชรูป ปรากฏขึ้นเป็นขณะแรก ในรูปภูมิ ๑๕ และการปรากฏขึ้นเป็นขณะแรกแห่งกัมมชรูป(อย่างเดียว) ในอสังขยัตตภูมิ ๑
 ๔. **อรูปราวจรปฏิสนธิ** คือจิตและเจตสิก ปรากฏขึ้นเป็นขณะแรกในอรูปรภูมิ ๔

หมวดที่ ๒ ปฏิสนธิตฤกะ

ก. อบายปฏิสนธิ

อุเบกขาสันติริณ อกุสลวิบาก ๑ ดวงย่อมเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ เป็นปฏิสนธิ จิตของสัตว์นรก สัตว์ดิรัจฉาน เปรต และอสุรกายเมื่อได้ทำหน้าที่ปฏิสนธิในปฏิสนธิกาล คือขณะแรกเกิดแล้ว ต่อจากนั้นก็ทำหน้าที่ภวังค-(เว้นแต่เวลาที่จิตขึ้นวิถึ)-ตลอดทั้งชาติ จนถึงวาระสุดท้าย

แห่งภพนั้น ชาตินั้น จึงทำหน้าที่จตุ เป็นอันสิ้นภพนั้นชาตินั้นกันเสียที่ ดังนี้จะเห็นได้ว่า เมื่อได้ ปฏิสนธิด้วยจิตดวงใดแล้ว จิตดวงนั้นแหละทำหน้าที่ ภาวรักรักษาภพชาตินั้นไว้และที่จิตดวงนั้น อีกนั้นแหละ ทำหน้าที่จตุหาไซ้จิตอื่นใดไม่ ภูมิที่เกิดของสัตว์เหล่านี้เป็นทุกคติภูมิ และปฏิสนธิ จิตก็เป็นพวกอเหตุกจิต เหตุนี้จึงเรียกสัตว์เหล่านี้ว่าทุกคติอเหตุกบุคคล แต่ส่วนมากเรียกกันสั้น ๆ ว่าทุกคติ บุคคล

หมวดที่ ๒ ปฏิสนธิจตุกะ

ข. กามสุดติปฏิสนธิ

๑. อุเบกขาสันตிரณ กุสลวิบาก ๑ ดวงย่อมเกิดในมนุสสภูมิ ๑ และในจาตุม มหาราชิกาภูมิ ๑

มนุษย์ ผู้ปฏิสนธิด้วยอุเบกขาสันตிரณกุสลวิบากนี้ เป็นผู้มีบุญน้อยจึงพิการ ต่าง ๆ มา แต่กำเนิด ไม่ใช่มาพิการในภายหลัง ความพิการนี้มีถึง ๑๐ ประการ คือตาบอด, หูหนวก, จมูก เสีย ไม่ได้กลิ่น เพราะไม่มีขานประสาท, เป็นใบ้, โง่เง่าผิดปกติ นับสิบก็ไม่ถูก, เป็นบ้า, พวก บัณเฑาะก์ คือ พวกวิปริตในเรื่องเพศ, ผู้ปรากฏเป็น ๒ เพศ, ผู้ไม่ปรากฏเพศ, ผู้ติดอ่าง

ส่วนเทวดาชั้นจาตุมมหาราชิกา ที่ปฏิสนธิด้วยอุเบกขาสันตிரณกุสลวิบาก ก็ เฉพาะพวก เทวดาชั้นต่ำ เป็นพวกภุมมัฏฐเทวดา มีวินิปาติกอสุราบางพวก และตาม อรรถกถาแสดงว่า เวมานิกเปรตบางพวกอีกด้วยที่ว่าต้อง " บางพวก " ด้วยก็เพราะว่า เทวดาพวก วินิปาติกอสุรา และเวมานิก เปรต ที่มีปฏิสนธิจิตเป็นทวิเหตุกปฏิสนธิ หรือติเหตุกปฏิสนธิก็มี ใช้แต่เท่านั้น วินิปาติกอสุรานี้เป็นติเหตุกบุคคล ได้บรรลุมัคคผลก็มีเหมือนกัน

รวมความว่า ผู้ที่ปฏิสนธิด้วยอุเบกขาสันตிரณกุสลวิบากนี้ กล่าวตามนัยแห่ง พระ อภิธัมมัตถสังคหะแล้ว มี ๑๑ พวก คือ มนุษย์พิกลพิการ ๑๐ และ วินิปาติก อสุรา ๑ ถ้ากล่าว ตามนัยแห่งอรรถกถาแล้ว มี ๑๒ จำพวก โดยนับเวมานิกเปรตเพิ่มเข้าไปอีกด้วย ภูมิที่เกิดของ มนุษย์และเทวดาทั้ง ๑๑ หรือ ๑๒ จำพวกนี้ เป็นสุคติภูมิ แต่ ปฏิสนธิจิตเป็นอเหตุกจิต ดังนั้น จึงเรียกว่า สุคติอเหตุกบุคคล

๒. มหาวิบาก ๘ ดวง ย่อมเกิดในมนุสสภูมิ ๑ เทวภูมิ ๖ รวมเป็น ๗ ภูมิด้วยกัน

บรรดามนุษย์ทั้งหลาย (เว้นผู้ไม่สมประกอบ ๑๐ จำพวก) และเทพยดาทั้ง ปวง (เว้นเทวดาชั้น ต่ำ ๒ จำพวก) ล้วนแล้วแต่ปฏิสนธิมาด้วยมหาวิบากดวงใด ดวงหนึ่งในจำนวน ๘ ดวงนั้น และ ก็จำแนกได้เป็น ๒ ประเภท หรือ ๒ บุคคล ประเภทที่เป็นญาณวิปยุตต คือ ไม่ประกอบด้วย ปัญญา เรียกว่าเป็นทวิเหตุกบุคคล ส่วนประเภทที่เป็นญาณสัมปยุตต คือเป็นผู้ที่มีปัญญา ก็

เรียกว่าเป็นติเหตุบุคคล

อุเบกขาสันตีรณกุสลวิบาก ๑ ดวง มหาวิบาก ๘ ดวง รวมจิต ๙ ดวงนี้ กล่าวในเรื่อง ปฏิสนธิ ได้ชื่อว่า กามสุคติปฏิสนธิ และเมื่อรวมอุเบกขาสันตีรณ อุกุสลวิบาก ๑ ดวงเข้าอีกด้วย แล้ว ก็ได้ชื่อว่า กามปฏิสนธิ ๑๐

หมวดที่ ๒ ปฏิสนธิจตุกะ

ค. รูปาวจรปฏิสนธิ

๑. **รูปาวจรปฐมฌานวิบากจิต ๑ ดวง** ย่อมเกิดในปฐมฌานภูมิ ๓ กล่าวคือ ปฐมฌานวิบาก เป็นปฏิสนธิจิตภวังคจิต จุติจิตของรูปพรหมในปฐมฌานภูมิ ๓ ภูมิ

๒. **รูปาวจรทุติยฌานวิบากจิต ๑ ดวง** และรูปาวจรตติยฌานวิบากจิต ๑ ดวง ย่อมเกิดใน ทุติยฌานภูมิ ๓ ภูมิ

ทุติยฌานวิบาก กัมมตติยฌานวิบาก เป็นปฏิสนธิจิต ภวังคจิต จุติจิต ของรูป พรหม ในทุติย ฌานภูมิ ๓ ภูมิ

๓. **รูปาวจรจตุตถฌานวิบาก ๑ ดวง** ย่อมเกิดในตติยฌานภูมิ ๓ กล่าวคือ จตุตถฌานวิบาก เป็นปฏิสนธิจิตภวังคจิต จุติจิตของรูปพรหมในตติยฌานภูมิ ๓ ภูมิ

๔. **รูปาวจรปัญจฌานวิบาก ๑ ดวง** ย่อมเกิดในจตุตถฌานภูมิ ๒ (เว้น อสังขญีสัตตภูมิ ๑) ปัญจฌานวิบาก เป็นปฏิสนธิจิต ภวังคจิต จุติจิต ของรูปพรหมในจตุตถ ฌานภูมิ ๒ ภูมิ (เว้นอสังขญีสัตตภูมิ)

๕. **รูปปฏิสนธิอย่างเดียว** ย่อมเกิดในอสังขญีสัตตภูมิ ๑ กล่าวคือ อสังขญีสัตต พรหมมีการ ปฏิสนธิด้วยรูปเท่านั้นปฏิสนธิจิตไม่มี ทั้งนี้เป็นเพราะอำนาจของปัญจฌานกุศล ที่เกี่ยวด้วย สัมมญาณวิราคภาวนา

รวมรูปาวจรปฏิสนธินี้ มี ปฏิสนธิ ๒ ประการ คือ ปฏิสนธิด้วยรูปาวจรวิบาก จิต ๕ ปฏิสนธิด้วยรูปปฏิสนธิ (กัมมชรูป) ๑

หมวดที่ ๒ ปฏิสนธิจตุกะ

ง. อรูปาวจรปฏิสนธิ

๑. **อากาสนัญญาตนิวิบาก ๑ ดวง** ย่อมเกิดในอากาสนัญญาตนิภูมิ ๑ โดย ความเป็น ปฏิสนธิจิต ภวังคจิตจุติจิต

๒. วิญญาณัญจายตนวิบาก ๑ ดวง ย่อมเกิดในวิญญาณัญจายตนภุมิ ๑ โดย ความเป็นปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต จุติจิต

๓. อากิญจัญญายตนวิบาก ๑ ดวง ย่อมเกิดในอากิญจัญญายตนภุมิ ๑ โดย ความเป็นปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต จุติจิต

๔. เนวส์ัญญานาสัญญายตนวิบาก ๑ ดวง ย่อมเกิดในเนวส์ัญญานาสัญญา ยตนภุมิ ๑ โดย ความเป็นปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต จุติจิต

สรุปปฏิสนธิ

อุเบกขาสันตிரณ อกุสลวิบากจิต ๑ ดวง ปฏิสนธิใน อบาย ๔ ภุมิ

อุเบกขาสันตிரณ กุสลวิบากจิต ๑ ดวง ปฏิสนธิใน มนุษย์พิการ เทวดาชั้นต่ำ
มหาวิบากจิต ๘ ดวง ปฏิสนธิใน มนุษย์ ๑ ภุมิ เทวดา ๖ ภุมิ

รูปาวจร ปฐมฌานวิบากจิต ๑ ดวง ปฏิสนธิใน ปฐมฌานภุมิ ๓ ภุมิ

รูปาวจร ทุตติยฌานวิบากจิต ๑ ดวง ปฏิสนธิใน ทุตติยฌานภุมิ ๓ ภุมิ

รูปาวจร ตุตติยฌานวิบากจิต ๑ ดวง ปฏิสนธิใน ตุตติยฌานภุมิ ๓ ภุมิ

รูปาวจร จตุตถฌานวิบากจิต ๑ ดวง ปฏิสนธิใน จตุตถฌานภุมิ ๓ ภุมิ

รูปาวจร ปัญจฌานวิบากจิต ๑ ดวง ปฏิสนธิใน จตุตถฌานภุมิ ๖ ภุมิ

กัมมชรูปปฏิสนธิ(รูปปฏิสนธิไม่มีปฏิสนธิวิญญาณ) ปฏิสนธิใน อสังขญัตตภุมิ ๑ ภุมิ

อรูปราวจรวิบากจิต ๔ ดวง ปฏิสนธิใน อรูปภุมิ ๔ ภุมิ

รวมปฏิสนธิ ๒๐ (จิตปฏิสนธิ ๑๙ และ รูปปฏิสนธิ ๑) ปฏิสนธิใน ๓๑ ภุมิ

อายุของสัตว์

๑. อายุของสัตว์นรก มี **อกุสลกรรม**นั้นและเป็น**เครื่องประมาณอายุ** หมายความว่า ถ้าอกุสลกรรมนั้น หนักมาก ก็ต้องทนเสวยทุกข์อยู่ถึงอสงขัยปี ถ้าอกุสลกรรมนั้นเบา ก็ต้องเสวยทุกข์ น้อยลงไปตามลำดับ และหากว่าขณะที่กำลังเสวยทุกข์ทรมานอยู่ สัตว์นรกนั้นเกิดระลึกนึกถึงกุศลที่ตนได้สร้างสมไว้แต่ปางก่อนขึ้นมาได้ ก็สามารถพ้นจากสัตว์นรก ไปบังเกิดเป็นมนุษย์ หรือเทวดาได้ทันทีก็มีมาก เรียกว่าเป็นการจุติจากสัตว์นรก เพราะหมดกรรมในชาตินั้น ไม่ต้องทนทุกข์ทรมานอยู่จนสิ้นอายุขัย

๒. อายุของเปรต ก็ไม่แน่นอนเหมือนสัตว์นรกเช่นเดียวกัน ในเปตวัตถุพระ บาลีก็แสดงไว้ว่าเปรต และอสุรกาย ๒ จำพวกนี้ ต้องเสวยกรรมในระยะเวลา อันสั้นก็มีได้

๓. อายุของอสุรกาย ก็ไม่แน่นอนเช่นเดียวกัน ต้องรับกรรมเป็นเวลาช้านาน จนประมาณไม่ได้ ก็มี ทนทุกข์อยู่เป็นเวลาไม่นานนักก็มี แล้วแต่กรรมที่ได้ทำมาแต่ ปางก่อน

๔. อายุของสัตว์ดิรัจฉาน บางอย่างก็น้อยนับวัน เช่น ยุงอายุประมาณ ๗ วัน บางอย่างก็นาน นับเป็นร้อยปี เช่น เต่า อายุประมาณ ๓๐๐ ปี เป็นต้น แล้วแต่เผ่า พันธุ์ นอกจากนั้นแล้ว สัตว์ดิรัจฉานที่มีอายุยังไม่ถึงที่ควร ก็มีเหตุที่ทำให้ตายได้ หลายประการ เช่น อดอยาก ดินฟ้าอากาศแปรปรวน เป็นโรคระบาด หรือถูกฆ่า เป็นต้น ทั้งนี้ไม่แคล้วไปจากกรรมนั้นเลย

๕. อายุของมนุษย์ กล่าวเฉพาะในชมพูทวีปที่เราท่านอยู่กันนี้ ก็ไม่แน่นอน ในสุตตันตมหาเวคคพระบาลีว่า บุคคลใดมีอายุยืน ย่อมมีอายุถึง ๑๐๐ ปี และเกิน กว่า ๑๐๐ ปีไปเล็กน้อย ก็มีบ้าง แต่ไม่ถึง ๒๐๐ ปี และในโลกบัญญัติปกรณ์ก็แสดงว่า อายุขัยของมนุษย์กำหนดร้อยปีนี้เป็นมา ตั้งแต่สมัยพระเวสสันดร จนถึงสมัยสมเด็จพระสมณโคดมนี้ และนับแต่นั้นมา ๑๐๐ ปี อายุขัยก็ลดลง ๑ ปี ดังนั้นบัดนี้ (พ.ศ.๒๕๓๘) อายุขัยของมนุษย์จึงลดลงเหลือ เพียง ๗๕ ปี เท่านั้น ผู้ที่มีอายุยืนเป็นพิเศษ ก็ไม่เกิน ๒ เท่าอายุขัย คือไม่เกิน ๑๕๐ ปี นอกจากนั้นก็ยังมีอันตรายที่ทำให้ถึงตายไม่น้อยเลย

๖. อายุของเทวดาในจาตุมหาราชิกาภูมิ เฉพาะวินิปาติกอสสุรา, เวมานิก เปรต เป็นภุมมัญญูเทวดา(คือเทวดาที่อาศัยพื้นแผ่นดินและต้นไม้อยู่)เหล่านี้ จัดเป็น เทวดาชั้นต่ำ มีอายุไม่แน่นอนเหมือนกัน ดังมีบาลีแสดงไว้ว่า **ภุมมเทวานปี กมฺมเมว ปมาณิ** แปลเป็นใจความว่า แม้พวกภุมมัญญูเทวดาทั้งหลาย ก็มีกำหนด อายุไม่แน่นอน กรรมเท่านั้นแหละเป็นประมาณของอายุเทวดาเหล่านั้น

เท่าที่กล่าวมาแล้วทั้ง ๖ ข้อนี้ ล้วนแต่เป็นสัตว์ที่มีอายุไม่แน่นอนทั้งนั้น แล้ว แต่ บุญทำกรรมแต่ง

๗. เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาภูมิ (เว้นเทวดาชั้นต่ำที่กล่าวในข้อ ๖) มีอายุ ๕๐๐ ปีทิพย์ เทียบกับปีในมนุษย์ก็เท่ากับ ๙ ล้านปี คิดดังนี้

๑ วันทิพย์ ชั้นจาตุมหาราชิกา เท่ากับ ๕๐ ปี

มนุษย์ ๓๐ วันทิพย์ เป็น ๑ เดือนทิพย์ $๕๐ \times ๓๐ = ๑,๕๐๐$ ปีมนุษย์

๑๒ เดือนทิพย์ เป็น ๑ ปีทิพย์ $๑,๕๐๐ \times ๑๒ = ๑๘,๐๐๐$ ปี มนุษย์

ดังนั้น ๕๐๐ ปีทิพย์ จึงเท่ากับ $๑๘,๐๐๐ \times ๕๐๐ = ๙,๐๐๐,๐๐๐$ ปี มนุษย์

๘. เทวดาชั้นดาวดึงส์ มีอายุ ๑,๐๐๐ ปีทิพย์ ชั้นนี้ ๑ วันทิพย์ เท่ากับ ๑๐๐ ปีมนุษย์

ดังนั้น ๑,๐๐๐ ปีทิพย์เท่ากับ ๓๖ ล้านปีมนุษย์

๙. เทวดาชั้นยามา มีอายุ ๒,๐๐๐ ปีทิพย์ ชั้นนี้ ๑ วันทิพย์ เท่ากับ ๒๐๐ ปีมนุษย์

ดังนั้น ๒,๐๐๐ ปีทิพย์จึงเท่ากับ ๑๔๔ ล้านปีมนุษย์

๑๐. เทวดาชั้นดุสิต มีอายุ ๔,๐๐๐ ปีทิพย์ ชั้นนี้ ๑ วันทิพย์ เท่ากับ ๔๐๐ ปีมนุษย์

ดังนั้น ๔,๐๐๐ ปีทิพย์จึงเท่ากับ ๕๗๖ ล้านปีมนุษย์

๑๑. เทวดาชั้นนิมมานรดี มีอายุ ๘,๐๐๐ ปีทิพย์ ในชั้นนี้ ๑ วันทิพย์ เท่ากับ ๘๐๐ ปีมนุษย์

ดังนั้น ๘,๐๐๐ ปีทิพย์ จึงเท่ากับ ๒,๓๐๔ ล้านปีมนุษย์

๑๒. เทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตติ มีอายุ ๑๖,๐๐๐ ปีทิพย์

ในชั้นนี้ ๑ วันทิพย์ เท่ากับ ๑,๖๐๐ ปีมนุษย์ ดังนั้น

๑๖,๐๐๐ ปีทิพย์จึงเท่ากับ ๙,๒๑๖ ล้านปีมนุษย์

๑๓. อายุของพรหมนั้น นับเป็นมหากัป ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ยาวนานจน เหลือที่จะคณานับ แต่ก็มีหลักเกณฑ์ที่ควรจะทราบพอเป็นเค้าไว้ดังนี้

กัป คือเกณฑ์อายุขัยของมนุษย์ ซึ่งเรียกว่า อายุกัป เหตุนี้อายุของมนุษย์ สมัยหนึ่ง ๆ นั้น จึงเรียกว่า กัป บางทีก็เรียก กัลป์

อันตรกัป คือเกณฑ์ของอายุมนุษย์ตั้งแต่สมัยที่อายุยืนที่สุด คือ อสงขัยปี แล้วลดน้อยลงมาตามลำดับจนถึงอายุกัป ๑๐ ปี แล้วกลับค่อย ๆ ขึ้นไปอีกจนถึง อสงขัยปี นับจากอสงขัยปีลงมาจนถึง ๑๐ ปี แล้วนับจาก ๑๐ ปีขึ้นไปจนถึง อสงขัยปี ลงเที่ยวหนึ่ง และขึ้นอีกเที่ยวหนึ่ง เช่นนี้แหละ เรียกว่า ๑ อันตรกัปครบ ๖๔ อันตรกัป นับเป็น ๑ อสงขัยกัป ครบ ๔ อสงขัยกัป จึงเป็น ๑ มหากัป

๑๔. อายุของรูปพรหมในปฐมฉานภูมิ ๓ นั้น ปาริฉัฏฐาพรหม อายุ ๑ ใน ๓ มหากัป ปุโรหิตพรหม อายุกึ่งมหากัป มหาพรหม อายุ ๑ มหากัป

๑๕. อายุของรูปพรหมในทุติยฉานภูมิ ๓ นั้น ปริตตภาพรหม อายุ ๒ มหากัป อัปมาณาภาพรหม อายุ ๔ มหากัป อาภัสราพรหม อายุ ๘ มหากัป

๑๖. อายุของรูปพรหมในตติยฉานภูมิ ๓ นั้น ปริตตสุภาพรหมอายุ ๑๖ มหากัป อัปมาณสุภาพรหม อายุ ๓๒ มหากัป สุภิกถนาพรหม อายุ ๖๔ มหากัป

๑๗. อายุของรูปพรหมในจตุตถฉานภูมิ เฉพาะเวหัปผลาพรหม และอัสถัญญ สัตตพรหม มีอายุ ๕๐๐ มหากัป เท่ากันทั้ง ๒ ภูมิ

๑๘. อายุของพรหมอริยในสุทธาวาสภูมิ คือ

อวิหา ๑,๐๐๐ มหากัปป์

อติปปา ๒,๐๐๐ มหากัปป์

สุทฺธสสา ๔,๐๐๐ มหากัปป์

สุทฺธสี ๘,๐๐๐ มหากัปป์

อกนิฐฐา ๑๖,๐๐๐ มหากัปป์

๑๙. อายุของอรุปรหม คือ

อากาสนัญญาตนพรหม ๒๐,๐๐๐ มหากัปป์

วิญญาณัญญาตนพรหม ๔๐,๐๐๐ มหากัปป์

อากิญจัญญาตนพรหม ๖๐,๐๐๐ มหากัปป์

เนวสัญญานาสัญญาตนพรหม ๘๔,๐๐๐ มหากัปป์

ปฏิสนธิ ภาวังค จุตี เป็นจิตเดียวกัน

ปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต จุตีจิต มีวิสยะ (อารมณ์) อันเดียวกัน และย่อมเป็น อย่างเดียวกัน ในชาติหนึ่ง ๆ โดยแท้หมายความว่า ในภพในชาติเดียวกัน บุคคลใดปฏิสนธิมาด้วยจิตดวงใด มี อารมณ์อะไร ภาวังคจิตของบุคคล ผู้นั้นก็เป็นจิตดวงนั้น มีอารมณ์อย่างนั้น ตลอดจน จุตีจิต ของผู้นั้นก็เป็นจิตดวงเดียวกัน มีอารมณ์อย่างเดียวกันกับปฏิสนธิจิตนั่นเอง ไม่ผิดไม่แปลกกัน เลย เหมือนกันโดยภูมิ โดยชาติ โดยสัมปยุตต โดยเวทนา โดยสังขาร ด้วยประการทั้งปวง

หมวดที่ ๑ กับมจตุกะ

เจตนา คือ ความตั้งใจกระทำที่เกี่ยวข้องด้วย กาย วาจา ใจ ทั้ง ทางดีและทางชั่ว **นั่นแหละเป็น**

ตัวกรรม และเจตนาที่เป็นกรรม ก็หมายเฉพาะแต่ **กรรมในวิภวภู** อันได้แก่ **เจตนาใน**

อกุศลจิต ๑๒ และในโลกียกุศลจิต ๑๗ รวม เจตนา ๒๙ จัดเป็นกรรม ๒๙ เท่านั้นเอง

เว้นเจตนาในโลกุตตรกุศล ๔ คือ เจตนา ในมัคคจิต ๔ ที่เว้น เพราะเจตนาในมัคคกรรม ๔ เป็น กรรมที่ตัดวิภวภู ตัดความเวียน วายตายเกิดจึงเหลือกรรมในวิภวภู

กรรมจตุกะนี้ ท่านจัดเป็น ๔ พวก คือ

ก. **ชนกาทิกิจจ** กิจการงานของกรรม มีชนกกรรม เป็นต้น

ข. **ปากทาน** ลำดับการให้ผลของกรรม

ค. ปากกาล กำหนดเวลาให้ผลของกรรม

ง. ปากฐาน ฐานที่เกิดผลของกรรม

หมวดที่ ๑ กับมจตุกะ

ก. ชนกาทิกิจจ

กิจการงานของกรรม หรือหน้าที่ของกรรมที่จะต้องกระทำอันเรียกว่า ชนกาทิกิจจนั้นมี ๔ อย่าง คือ

- (๑) ชนกกรรม กรรมที่ทำให้เกิด
- (๒) อุปถัมภกกรรม กรรมอุดหนุน หรือส่งเสริม
- (๓) อุปปีฬกกรรม กรรมที่เบียดเบียน
- (๔) อุปฆาตกกรรม กรรมที่ตัดรอน

๑. ชนกกรรม

ชนกกรรม เป็นกรรมที่มีหน้าที่ทำให้เกิดซึ่งวิบากจิต และกัมมชรูป **ทั้งในปฏิสนธิกาล และ ปวัตติกาล**

ก. ทำให้วิบากเกิด และกัมมชรูปเกิดในปฏิสนธิกาล ก็ได้แก่ ทำให้เกิดเป็น สัตว์ดิรัจฉาน เป็นมนุษย์ เป็นเทวดาเป็นต้นชนกกรรมที่นำปฏิสนธินี้ ส่วนมาก ต้องเป็นกรรมที่ **ครบองค์** กล่าวคือ ถ้าเป็นอกุศลกรรมก็ต้องครบองค์แห่งกัมมบถ ถ้าเป็นกุศลกรรมก็ต้องครบองค์ของเจตนา

ข. ทำให้วิบากจิต และกัมมชรูปเกิดในปวัตติกาล ก็ได้แก่ ทำให้เกิดตา หู จมูก และอวัยวะน้อยใหญ่ ตลอดจนจนการให้เห็น การได้ยิน เป็นต้น กรรมที่นำไป เกิดในปวัตติกาลนี้ จะเป็นกรรมที่ครบองค์แห่งกัมมบถหรือไม่ก็ตาม ย่อมให้ผลได้ ทั้งนี้ วิมาน อันเป็นที่อยู่ของเทวดา ของพรหม หรือไฟและเครื่องทรมานพวก สัตว์นรก ก็จัดเป็นกัมมปัจจัยอุตุชรูป ที่เกิดจากชนกกรรมด้วยเหมือนกัน ชนกกรรมที่ทำให้เกิดวิบากจิต และกัมมชรูปนี้ได้แก่ อกุศลกรรม ๑๒ และ โลกียกุศลกรรม ๑๗

๒. อุปถัมภกกรรม

อุปถัมภกกรรม คำบาลีว่า อุปถัมภกกัมม เป็นกรรมที่มีหน้าที่อุดหนุน หรือ ส่งเสริม กุศลกรรม และอกุศลกรรมการอุดหนุน ส่งเสริมนั้น อุดหนุนส่งเสริมทั้งในทางดี และทางชั่ว กล่าวคือ ในทางดีก็ส่งเสริมให้กุศลกรรมส่งผลให้ดียิ่งขึ้น ในทางชั่วก็ส่งเสริมให้อกุศลกรรม

ส่งผลให้เลวร้ายต่อพหุกรรมมากลงอุปถัมภ์ภกกรรมนี้ มีอัตถาธิบายอย่างพิศดารมากมาย แต่พอสรุปได้เป็น ๓ ประการ คือ

- (ก) ช่วยอุดหนุนส่งเสริมชนกกรรมที่ยังไม่มีโอกาสให้ผล ให้มีโอกาสดังผล
- (ข) ช่วยอุดหนุนส่งเสริมชนกกรรมที่กำลังให้ผลอยู่นั้น ให้มีกำลังในการให้ ผลนั้นยิ่งขึ้น
- (ค) ช่วยอุดหนุนรูปนามที่เป็นวิบากของชนกกรรมให้เจริญ และตั้งอยู่ได้นาน

อุปถัมภ์ภกกรรมที่มีหน้าที่อุดหนุนส่งเสริมนี้ ได้แก่ อกุศลกรรม ๑๒ และ มหากุศลกรรม ๘ เท่านั้นสำหรับมหัคคตกุศลกรรม ๘ นั้น มีหน้าที่เป็นชนกกรรมนำไปปฏิสนธิเป็น พรหม บุคคลในพรหมภูมิแต่อย่างเดียวนั้น ไม่มีหน้าที่อุปถัมภ์ คือ อุดหนุน ส่งเสริมกรรมอื่น ๆ แต่อย่างใดเลย เมื่อมหัคคตกุศลกรรม ๘ ไม่มีโอกาสได้ส่งผลให้ปฏิสนธิแล้ว ก็เป็นอโหสิกรรมไป ไม่มีฐานะที่จะเป็นอุปถัมภ์ภกกรรมได้

๓. อุปปีฬกรรม

อุปปีฬกรรม เป็นกรรมที่มีหน้าที่เบียดเบียนกรรมอื่น ๆ และรูปนามที่เกิด จากกรรมอื่น ๆ นั้น มีความหมายเป็น ๒ นัย คือ

๑. เป็นกรรมที่เบียดเบียนชนกกรรมอื่น ๆ ที่มีสภาพตรงข้ามกับตน มีชื่อ เรียกว่า กัมมันตรูปปีฬก

๒. เป็นกรรมที่เบียดเบียนรูปนามที่เกิดจากชนกกรรมนั้น ๆ มีชื่อเรียกว่า กัมมนิพัตต ฆันธสันตานอุปปีฬก

การเบียดเบียนนี้ เมื่อสรุปแล้ว ก็มี ๓ ประการ คือ

- (ก) เบียดเบียน ขัดขวางชนกกรรม เพื่อไม่ให้มีโอกาสดังผล
- (ข) เบียดเบียนชนกกรรมที่มีโอกาสส่งผลอยู่แล้ว ให้มีกำลังลดน้อยถอยลง ได้ผลไม่เต็มที่
- (ค) เบียดเบียน ผลที่ได้รับอยู่ คือ รูปนามที่เกิดจากชนกกรรมนั้นให้เสื่อม ถอย ไม่ให้เจริญต่อไป หรือไม่ให้ตั้งอยู่ได้นาน

อุปปีฬกรรมนี้ก็ได้อุปถัมภ์ภกกรรมนั่นเอง คืออกุศลกรรมอุดหนุนส่งเสริม อกุศลกรรม ให้มีกำลังกล้าแข็งขึ้นเพียงใด ก็ย่อมเป็นการเบียดเบียนกุศลกรรม (อัน มีสภาพตรงกันข้ามกับ อกุศลกรรม) นั้น ให้กุศลกรรมมีกำลังลดน้อยถอยลงเพียงนั้น กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ อกุศลกรรม อุปถัมภ์อกุศลกรรมให้ได้ส่งผล ก็เป็นการเบียด เบียดขัดขวางไม่ให้กุศลกรรมได้โอกาสส่งผลไปในตัว ดังนั้น องค์ธรรมของอุปปีฬก กรรม จึงได้แก่ อกุศลกรรม ๑๒ และ มหากุศลกรรม ๘

เหมือนกับของอุปถัมภก กรรม สำหรับมหัคคตกุศลกรรม ๙ เป็นกรรมที่ไม่นับว่าเป็นอุปปีฬกกรรม ไม่นับว่า เป็นกรรมที่เบียดเบียนขัดขวางอกุศลกรรม แต่จัดเป็นกรรมตัดรอนอกุศลกรรม คือ จัดเป็นอุปฆาตกรรมเลยทีเดียว ไม่เพียงแต่เบียดเบียนก็ดกัน แต่ข่มไว้จนอยู่มือ

๔. อุปฆาตกรรม

อุปฆาตกรรม เป็นกรรมที่มีหน้าที่ตัดรอนกรรมอื่น ๆ และวิบากของกรรม อื่นนั้นให้สั้นลง เป็นการตัดให้ขาดสะบั้นไปเลยการตัดรอนของอุปฆาตกรรม เมื่อสรุปแล้วก็มี ๔ ประการ คือ

(ก) **กุศลอุปฆาตกรรม ตัดรอนกุศลชนกกรรม และรูปนามที่เป็นกุศลวิบาก** เช่น ผู้เจริญสมถภาวนาจนถึงรูปาวจรปัญญาจมนานกุศล เมื่อตายไปก็ไปบังเกิดเป็น จตุตถฌานพรหม ตัดรอนไม่ให้ปฐมฌาน ทุตติฌาน ตติยฌานจตุตถฌาน มีโอกาสให้ ผล เป็นต้น

(ข) **กุศลอุปฆาตกรรม ตัดรอนอกุศลชนกกรรม และรูปนามที่เป็นอกุศล วิบาก** เช่น พระองค์คูมิล ฆ่าคนเป็นจำนวนมากมาย น่าที่จะต้องตกนรกแน่นอน แต่เมื่อได้กลับใจมาเจริญภาวนาจนถึงอรหัตตมัคค อรหัตตผลด้วยอำนาจเพียงไสดาปัตติมัคคจิตก็เป็นกุศลอุปฆาตกรรม ตัดรอนอกุศลชนกกรรมเหล่านั้นได้หมดสิ้น ไม่ให้มีโอกาสได้ส่งผลให้ไปตกนรกได้ตลอดไปเลย เป็นต้น

(ค) **อกุศลอุปฆาตกรรม ตัดรอนอกุศลกรรมชนกกรรม และรูปนามที่เป็น อกุศลวิบาก** ตัวอย่างเช่น เกิดเป็นสุนัข ซึ่งเป็นอกุศลวิบากแล้วยังกลับมาถูกรถทับ ตายอีก การถูกรถทับก็เป็นอกุศลกรรมที่ตามมาทัน โดยทำหน้าที่เป็นอุปฆาตกรรม ทำให้รูปนามขาดสะบั้นไปเลย

(ง) **อกุศลอุปฆาตกรรม ตัดรอนกุศลชนกกรรม และรูปนามที่เป็นกุศล วิบาก** เช่น พระเทวทัตเป็นผู้ที่ได้ฌานอภิญญา แต่ต่อมาได้กระทำโลหิตุปปาต และ สังฆเภทกรรมอีกด้วยอันเป็นอนันตริยกรรม ดังนั้นอนันตริยกรรม จึงเป็นอุปฆาตก กรรมตัดรอนมหัคคตกุศลกรรมเสียสั้นเชิง จนต้องไปเกิดในนรก ดังนี้ เป็นต้น

อุปฆาตกรรม อันมีหน้าที่ตัดรอนกรรมอื่น ๆ ให้ขาดสะบั้นไปนั้น ก็ได้แก่ อกุศลกรรม ๑๒ และ กุศลกรรมทั้ง ๒๑

หมวดที่ ๓ กับมจตุกะ

ข. ปากทาน

ลำดับการให้ผลของกรรมเรียกว่า ปากทาน อันมาจาก คำเต็มว่า ปากทาน ปริยาย ปาก (ปฏิสนธิ) + ทาน (การให้) + ปริยาย(ลำดับหรือวาระ) มีความหมายว่า กรรมที่ให้ผลปฏิสนธิตามลำดับ กล่าวเฉพาะการให้ผลในชาติที่ ๒ คือ ชาติที่ต่อ จากปัจจุบันชาตินี้ เพียงชาติเดียวเท่านั้นปากทาน คือ ลำดับการให้ผลของกรรมนั้น มี ๔ อย่าง ได้แก่

- (๑) **ครุกรรม** กรรมหนัก
- (๒) **อาสันนกรรม** กรรมที่กระทำใกล้ตาย
- (๓) **อาจิณณกรรม** กรรมที่กระทำเสมอเป็นเนืองนิจ
- (๔) **กฏัตตากรรม** กรรมเล็กน้อย

๑. ครุกรรม

ครุกรรม คือ กรรมที่หนัก มีความหมายว่า เป็นกรรมที่แรง เป็นกรรมที่มี กำลังมาก ต้องส่งให้ได้รับผลก่อนกรรมอื่น ๆ ทั้งนี้ กล่าวคือ ถ้าเป็นฝ่ายกุศล ก็มี ผลานิสงส์(ผลดี) ให้คุณหนักมาก เป็นฝ่ายอกุศลก็มีอาทินพะ (ผลชั่ว) ให้โทษหนัก มาก ถึงกับกรรมอื่น ๆ ไม่สามารถที่จะตัดขัดขวาง หรือยับยั้งได้ ครุกรรมเป็นต้อง ให้ผลก่อนกรรมอื่น ๆ และให้ผลในชาติที่ ๒ แน่นอนกรรมที่จัดเป็นครุกรรมนี้ มีทั้งที่เป็นอกุศลครุกรรม และกุศลครุกรรม คือ

(ก) **ทิฏฐิคติสัมปยุตตจิต ๔** ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจ **นิยตมิจฉาทิฏฐิกรรม** อันมีอยู่ ๓ คือ

๑. **นัตถิทิฏฐิ** เห็นว่าทำอะไรก็ตาม ผลที่ได้รับย่อมไม่มี(ไม่เชื่อผล) ๑,
๒. **อเหตุกทิฏฐิ** เห็นว่า สัตว์ทั้งหลายที่กำลังเป็นไปอยู่นั้น ไม่ได้อาศัยเนื่องกันมาจากเหตุอย่างใด (ไม่เชื่อเหตุ)
๓. **อกรียทิฏฐิ** เห็นว่าการกระทำต่าง ๆ ของสัตว์ ทั้งเหล่านั้น ไม่เป็นบุญเป็นบาปอย่างใดเลย (ไม่เชื่อทั้งเหตุทั้งผล)

(ข) **โทสมูลจิต ๒** ที่เป็น **ปัญจันตรियกรรม** คือฆ่าบิดา ฆ่ามารดา ฆ่า พระอรหันต์ ทำให้พระพุทธรูปเจ้าถึงกับห่อพระโลหิตและสังฆเภท สังฆเภทกกรรม หนักกว่าเพื่อน สมมุติว่ามีผู้ทำปัญจันตรियกรรมครบ ๕ อย่างสังฆเภทกกรรม จะเป็นผู้ส่งผลแก่ผู้นั้น ส่วนกรรมที่เหลืออีก ๔ ก็ทำหน้าที่สนับสนุนในการให้ผล ของสังฆเภทกกรรม

(ค) **มหนักตกุศลกรรม ๙** ฌานที่สูงมีคุณธรรมมากกว่าฌานต่ำ ฌานสูงจึงให้ ผล เมื่อฌานสูงให้ผลแล้ว ฌานที่ต่ำก็หมดโอกาสที่จะให้ผล กลายเป็นอโหสิกรรมไป ไม่มีหน้าที่แม้แต่จะ

อุคฺคหฺนุสงฺเสริมฺมานํที่สูงกว่่าให้ผลนั้น ดังที่ได้กล่าวแล้วในตอน อุปถัมภกกรรม
อนึ่ง โลกุตตรกุสลกรรม ๔ นั้น ก็เป็นกรรมเหมือนกัน แต่ไม่กล่าวในที่นี้ ด้วย เพราะว่าในที่นี้
กล่าวเฉพาะกรรมที่ส่งผลให้เกิดในชาติที่ ๒ เท่านั้น โลกุตตร กุสลกรรมไม่มีหน้าที่ให้เกิด มี
หน้าที่แต่จะทำลายการเกิดตามควรแก่กำลังของตน

๒. อาสันนกรรม

อาสันนกรรม คือ กรรมที่ได้กระทำในเวลาใกล้จะตาย กระชั้นชิดกับเวลาตาย
หมายความว่า ในเวลาใกล้ตายได้กระทำการที่ดีสิ่งที่ชั่ว หรือแม้แต่ระลึกถึงสิ่งที่ดี สิ่งที่ดี ก็
เรียกว่า เป็นอาสันนกรรม มีอำนาจส่งผลให้ได้รับผลได้ทั้งนั้น กุสลอาสันนกรรม มีอำนาจส่งผลให้
ได้รับผลที่เป็นสุคติ อุกุสลอาสันนกรรมก็มี อำนาจส่งผลให้ได้รับผลที่เป็นทุคติ อาสันนกรรมนี้ จะ
ส่งผลให้ได้รับผลก่อนตายก็ต่อเมื่อไม่มีกรรม หมายความว่า บุคคลใดไม่เคยได้กระทำกรรม
มีแต่อาสันนกรรมนี้ อาสันนกรรมก็ให้ผลก่อน อาจิณณกรรม และกฏัตตกรรม อาสันนกรรม
ได้แก่ อุกุสลกรรม ๑๒ (เว้นนิยตมิจฉาทิฏฐิ และปัญญา นันตริยกรรม) และ มหากุสลกรรม ๘
สำหรับมหัคคตกุสลกรรม ๘ ไม่จัดเข้าเป็นอาสันนกรรม เพราะเป็นกรรม แต่ฝ่ายเดียว

๓. อาจิณณกรรม

อาจิณณกรรม คือ กรรมที่กระทำเสมอเป็นเนืองนิจ เป็นการสั่งสมไว้บ่อย ๆ ไม่ว่าจะ
เป็นการกระทำทางกาย ทางวาจา หรือแม้แต่ครุ่นคิดทางใจ ทั้งทางที่เป็น กุสล และอกุสล
ตลอดจนการกระทำเหล่านั้นจะเป็นอาชีพรหรือไม่ก็ตาม ถ้าได้ทำอยู่ เนือง ๆ แล้ว ก็นับว่าเป็น
อาจิณณกรรมทั้งนั้นอาจิณณกรรมนี้ ตามปกติก็ให้ผลในปวัตติกาล เว้นแต่เมื่อบุคคลผู้ใกล้จะ
ตาย ไม่เคยได้กระทำกรรม และไม่มีอาสันนกรรมแล้วอาจิณณกรรมนี้จึงจะส่งผลให้ได้รับ ผลใน
ชาติที่ ๒ ไปเกิดเป็นเทวดา มนุษย์ หรืออบายสัตว์ ตามควรแก่กรรมของตน กรรมที่ทำเสมอ ๆ
คืออาจิณณกรรมนี้ ก็ได้แก่อกุสลกรรม ๑๒ และมหากุสล กรรม ๘ เท่านั้น

๔. กฏัตตกรรม

กฏัตตกรรม คือ กรรมเล็กน้อย มีความหมายถึงกรรม ๒ ประการ คือ
ประการที่ ๑ หมายถึง กรรมที่กระทำในภพนี้ แต่ว่าการกระทำอกุสลกรรม นั้นไม่ครบองค์แห่ง
กัมมบถ หรือกุสลกรรมนั้นไม่ครบองค์แห่งเจตนา จึงไม่เข้าถึงซึ่ง ความเป็นกรรม อาสันน
กรรม หรืออาจิณณกรรมอย่างหนึ่งอย่างใด

ประการที่ ๒ หมายถึง กรรมที่ได้กระทำมาแล้วในภพก่อน ๆ ซึ่งได้แก่ อปฺราปริยเวทนิยกรรม

อันคอยติดตามจะส่งให้ผลเกิดอยู่เมื่อกรรมทั้ง ๓ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น คือ คุรุกรรม อาสันนกรรม อาจิณณกรรม ไม่มีที่จะให้ผลแล้ว ก็กฎตตากกรรมนี้แหละจึงจะเป็นผู้ให้ผลปฏิสนธิเป็นเทวดา มนุษย์ หรืออบายสัตว์ ตามกรรมของตน สัตว์ทั้งหลายที่จะไม่มีกฎตตากกรรมนั้นหาไม่ได้เลย อย่างไรก็ตามก็จะต้องมีเป็นแน่ กฎตตากกรรมก็ได้แก่อกุศลกรรม ๑๒ มหาอกุศลกรรม ๘

หมวดที่ ๑ กับมจตุกะ

๑. ปากกาล

ปากกาล กำหนดเวลาให้ผลของกรรม หมายความว่ากรรมต่าง ๆ ที่ได้กระทำ นั้นจะสนองผลให้เมื่อใด จะเป็นในชาตินี้ ชาติหน้า หรือชาติต่อ ๆ ไป คราวหรือ วาระที่กรรมจะให้ผลนั้น จำแนกเป็น ๔ อย่าง คือ

- (๑) **ทิวฐุธรรมเวทนิยกรรม** สสนองผลในชาติปัจจุบัน
- (๒) **อุปัชชเวทนิยกรรม** สสนองผลในชาติที่ ๒
- (๓) **อปราปรियเวทนิยกรรม** สสนองผลในชาติที่ ๓ เป็นต้นไป
- (๔) **อโหสิกรรม** เป็นกรรมที่ไม่สนองผล

๑. ทิวฐุธรรมเวทนิยกรรม

ทิวฐุธรรมเวทนิยกรรม เป็นกรรมที่สนองผลในปัจจุบันชาติ คำว่า**ทิวฐุธรรม** หมายความว่า ผลที่ได้ประจักษ์แก่ตน **เวทนิย** แปลว่า การเสวยต่อผลนั้น รวม หมายความว่า ได้เสวยผลที่ประจักษ์แก่ตนในภพนี้ชาตินี้ การได้เสวยผลของกรรมประจักษ์แก่ตนในภพนี้ในชาติปัจจุบันนี้ก็คือ กรรม ที่ได้กระทำในภพนี้นั้นแหละให้ผลในปวัตติกาลในชาตินั้นนั่นเอง ไม่ติดตามข้ามภพข้ามชาติไปให้ผลในชาติที่ ๒ หรือชาติต่อ ๆ ไปได้อีก เมื่อได้กระทำกรรมลงไปแล้ว และได้ผลภายใน ๗ วัน เรียกว่า **บริปักกทิวฐุธรรมเวทนิยกรรม** แต่ถ้าได้ผลภายหลัง ๗ วันไปแล้วเรียกว่า **อบริปักกทิวฐุธรรมเวทนิยกรรม** ตัวอย่างเช่น มหาบุคคลตะได้ถวายภัตตาหารแก่พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า และ นายปุณณะกับภริยาซึ่งเป็นคนยากจน ได้ถวายภัตตาหารแก่พระสารีบุตร ต่างก็ ร่ำรวย เป็นเศรษฐีภายใน ๗ วัน พระเทวทัตที่กระทำโล หิตูปบาท กระทำสังฆเภทกรรมก็ดี นันทมานพที่ ทำลายพระอุบลวันณาเถรีผู้เป็นพระอรหันต์ก็ดี โกกาลิกพราหมณ์ที่ บริภาษพระอัครสาวกทั้ง ๒ ก็ดีต่างก็ถูกธรณีสูบ เหล่านี้ล้วนแต่เป็น บริปักกทิวฐุธรรมเวทนิยกรรม ทั้งนี้ส่วนอบริปักกทิวฐุธรรมเวทนิยกรรมนั้นทางกุศลก็ได้รับผลคือ เกียรติคุณแพรวหลายมีบุญญาภินิหารและได้รับความยกย่องสรรเสริญ ในทางอกุศลก็ตรงกันข้าม

อนึ่ง ในธรรมบทอรรถกถาแสดงว่า ที่จะได้รับผลสนองเป็นปริปั๊กกทิกกุสุธรรม เวทนียกรรมนั้น ต้องถึงพร้อมด้วย**สัมปทาทั้ง ๔ คือ**

๑. **เจตนาสัมปทา** มีเจตนาอันแรงกล้ายิ่งในการทำกุศลนั้น
๒. **ปัจจัยสัมปทา** ปัจจัยที่ทำกุศลนั้นได้มาด้วยความบริสุทธิ์
๓. **วัตถุสัมปทา** บุคคลที่รับทานนั้นเป็นพระอนาคามีหรือพระอรหันต์
๔. **คุณติเรกสัมปทา** พระอนาคามี หรือพระอรหันต์ที่รับทานนั้น ถึงพร้อม ด้วยคุณอันพิเศษ คือ เพิ่งออกจากนิโรธสมาบัติการได้รับผลในชาตินี้ ที่เรียกว่า ทิกกุสุธรรมเวทนียกรรมนี้ ด้วยอำนาจของ เจตนาในกุศลชวณกรรม หรือกุศลชวณกรรมดวงที่ ๑ ในชวณะ ๗ ดวง ของแต่ละ วิถี แต่ว่าถ้าเจตนากรรมในชวณะดวงที่ ๑ ไม่มีโอกาสให้ผลแล้ว ก็เป็นอโหสิกรรม แต่เป็นอำนาจหน้าที่ของเจตนากรรมในชวณะ ดวงที่ ๗ จะให้ผลในชาติที่ ๒ หรือ เป็นหน้าที่ของเจตนากรรมในชวณะดวงที่ ๒ ถึงดวงที่ ๖ จะให้ผลในชาติที่ ๓ เป็นต้นไป ซึ่งมีชื่อเรียกอย่างอื่น ดังจะกล่าวต่อไป

๒. อุปปัชชเวทนียกรรม

อุปปัชชเวทนียกรรม เป็นกรรมที่สนองผลในชาติที่ ๒ คำว่า **อุปปัชช** หมายความว่า ในชาติที่ ๒ **เวทนีย** แปลว่า การเสวยต่อผลนั้น รวมมีความหมาย ว่า ได้เสวยต่อผลนั้นในชาติที่ ๒ (นับจากปัจจุบันชาตินี้เป็นชาติที่ ๑) เมื่อชาตินี้ได้กระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ว่าจะ เป็น กุศลกรรม หรืออกุศล กรรมลงไปแล้ว และเจตนากรรมในชวณะดวงที่ ๑ ก็ไม่มีโอกาสที่จะให้ผลใน ปวัตติกาลในชาตินี้ด้วย จึงเป็นอำนาจหน้าที่ของเจตนากรรมในชวณะดวงที่ ๗ ที่จะ ส่งผลให้ได้รับในชาติที่ ๒ ทั้งในปฏิสนธิกาล และในปวัตติกาลด้วย ในปฏิสนธิกาล ก็ให้ไปเกิดเป็นสุคติบุคคล หรือทุคติบุคคลในปวัตติกาล (ในชาติที่ ๒ นั้น) ก็ได้ ให้เสวยสุข หรือทุกข์ ตามควรแก่กรรมที่ได้กระทำนั้น

๓. อปราปริยเวทนียกรรม

อปราปริยเวทนียกรรมเป็นกรรมที่สนองผลในชาติที่ ๓ เป็นต้นไปคำว่า **อปราปริย** หมายความว่าภพอื่นชาติอื่น**เวทนีย** แปลว่า การเสวยต่อผลนั้น รวมความว่า ได้เสวยต่อผลนั้นในภพอื่น ๆ ชาติอื่น ๆ คือไม่ใช่ชาตินี้ และไม่ใช่ ชาติที่ ๒ เมื่อชาตินี้ได้กระทำกุศลกรรม หรืออกุศลกรรมลงไปแล้ว อำนาจของเจตนา กรรมนั้น ในชวณะดวงที่ ๑ ไม่มีโอกาสให้ผลในปวัตติกาลในชาตินี้ทั้งเจตนากรรม ในชวณะดวงที่ ๗ ก็ไม่มีโอกาสให้ผลในชาติที่ ๒ ด้วย แล้ว

เจตนากรรมในขณะ ดวงที่ ๒ ถึงดวงที่ ๖ ย่อมมีอำนาจติดตามจ้องคอยหาโอกาสให้ผลในชาติที่ ๓ และ ชาติต่อ ๆ ไป จนกว่าผู้นั้นจะเข้าสู่พระนิพพาน ขณะดวงที่ ๒ ถึงดวงที่ ๖ รวมขณะ ๕ ดวง แต่ละวิธีนี้ ถ้าดวงใด ดวงหนึ่งให้ผลปฏิสนธิไปแล้ว เหลือขณะอีก ๔ ดวงในวิธีเดียวกันนั้น จะให้ ปฏิสนธิอีก ๔ ภพ ๔ ชาตินั้นไม่ได้ แต่ว่ามีอำนาจให้ผลในปวัตติกาลในชาตินั้นได้ กล่าวคือ ในขณะ ๕ ดวง ในวิธีหนึ่งนั้นให้ผลเป็นปฏิสนธิได้ดวงเดียว จะเป็น ดวงหนึ่งดวงใดก็ตาม ที่เหลืออีก ๔ ดวง ให้ผลในทางสนับสนุนเบียดเบียน หรือตัด รอนปฏิสนธิสัตว์นั้นได้

๔. อโหสิกรรม

อโหสิกรรม เป็นกรรมที่ไม่สนองผล ไม่ให้ผล เลิกให้ผล หมายความว่า เป็น กรรมที่ไม่สามารถจะอำนวยผลได้เพราะ

กรรมนั้นได้ให้ผลแล้ว

กรรมนั้นไม่ก่อให้เกิดผล

กรรมนั้นไม่มีผู้จะรับผล

เหล่านี้แหละ กรรมนั้นจึงได้ชื่อว่า **อโหสิกรรม** ดังที่ใน **ปฏิสัมภทามัคคบาลี** แสดงไว้ว่า **(ก) อโหสิกรรม นโหสิกรรมวิปาโก** ได้แก่กรรมที่ได้ให้ผลแล้ว เช่น ได้ตก นรกไปแล้ว หรือได้ไปเกิดในภูมิสวรรค์นั้น ๆ แล้ว กรรมนั้นก็ เป็นอโหสิกรรมไป ข้อนี้หมายถึงอดีต

อนึ่ง กรรมอันเล็กน้อย ย่อมเข้ากับกรรมใหญ่ได้ กรรมใหญ่ก็รับไปเสีย กรรม เล็กน้อย นั้นก็เลิกให้ผลไม่ต้องให้ผล เช่น ได้ตติยฌานกุศลกรรม ตติยฌานวิบาก ก็เป็นผู้รับผล ปฐมฌานกุศลกรรม ทุตติยฌานกุศลกรรม อันเป็นกรรมเล็กน้อยกว่า ก็เป็นอันไม่ต้องให้ผล จึงเป็นอโหสิกรรมไป กล่าวคือ ปฐมฌานวิบาก ทุตติยฌาน วิบากก็ไม่ต้องเกิดขึ้น

(ข) อโหสิกรรม นตถิกมมวิปาโก ได้แก่ กรรมที่ไม่ก่อให้เกิดผล เช่น กิริยา จิต แม้จะกระทำสักเท่าใดก็ตาม ก็เป็นกิริยาไปหมด ไม่เกิดวิบาก ไม่ก่อให้เกิดผลเลย จึงเป็นอโหสิกรรมไป ข้อนี้หมายถึงปัจจุบัน

(ค) อโหสิกรรม นภวิสุตติกมมวิปาโก ได้แก่ผลกรรมในชาติอนาคตไม่มีแล้ว เช่น องคุลีมาล ฆ่าคนเป็นต้น ผลของกรรมที่ฆ่ามนุษย์นั้นไม่ส่งผลได้ เพราะต่อมา ได้เป็นพระอรหันต์แล้ว ไม่มีภพ ไม่มีชาติ คือไม่ต้องเกิดอีกแล้ว กรรมนั้นก็ไม่มี ผู้รับสนอง จึงเป็นอโหสิกรรมไป ข้อนี้หมายถึงอนาคต

หมวดที่ ๓ กับมจตุกะ

ง. ปากฐาน

ปากฐาน คือ ที่ตั้งแห่งวิบากจิต อันเกิดจากกุศลกรรม และอกุศลกรรม การแสดง**ปากฐาน** นี้ เป็นการแสดงตามนัยแห่งพระอภิธรรมโดยตรง ซึ่งจำแนกออก เป็น ๔ อย่าง คือ

- (๑) ที่ตั้งแห่งวิบากจิตอันเกิดจาก **อกุศลกรรม**
- (๒) ที่ตั้งแห่งวิบากจิตอันเกิดจาก **กามาวจรกุศลกรรม**
- (๓) ที่ตั้งแห่งวิบากจิตอันเกิดจาก **รูปาวจรกุศลกรรม**
- (๔) ที่ตั้งแห่งวิบากจิตอันเกิดจาก **อรุปาวจรกุศลกรรม**

ก่อนที่จะแสดงฐานที่ตั้งแห่งวิบากจิต อันเกิดจากกรรม ๔ อย่างดังกล่าวนี้ จะได้แสดงถึงการเกิดขึ้นของอกุศลกรรม และกุศลกรรมเหล่านี้เสียก่อน

๑. การเกิดขึ้นของอกุศลกรรม

เมื่อกล่าวโดย **กรรมมถ** ทางของการกระทำแล้วก็มี ๑๐ เรียกว่า **อกุศล กรรมมถ ๑๐**

หรือ **ทุจริต ๑๐ อันได้แก่**

๑. **ปาณาติบาต** การฆ่าสัตว์

๒. **อทินนาทาน** การลักทรัพย์

๓. **กามเมสุมิจฉาจาร** การล่วงประเวณี

ทุจริต ๓ ประการนี้ย่อมเกิดทางกายทวารเป็นกายกรรม ๓ หรือกายทุจริต ๓

๔. **มุสาวาท** พูดปด

๕. **ปิสุณาวาจา** พูดส่อเสียด

๖. **ผรุสวาท** พูดคำหยาบ

๗. **สัมผัปปลาป** พูดจาเพ้อเจ้อไร้สาระ

ทุจริต ๔ ประการนี้ย่อมเกิดทางวจีทวาร เป็นวจีกรรม ๔ หรือวจีทุจริต ๔

๘. **อภิชฌา** พง์เล็งอยากได้ของเขา

๙. **พยาบาท** คิดปองร้ายเขา

๑๐. **มิจฉาทิฎฐิ** มีความเห็นผิด

ทุจริต ๓ ประการนี้ เกิดทางมโนทวาร เป็นมโนกรรม ๓ หรือ มโนทุจริต ๓

อกุศลกรรมมถ ๑๐ หรือทุจริต ๑๐ อันได้แก่ กายกรรม ๓ หรือกายทุจริต ๓ วจีกรรม ๔ หรือวจีทุจริต ๔ และมโนกรรม ๓ หรือมโนทุจริต ๓ นี้ สำหรับ กายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ รวมเรียกว่า

ทุกจริต ๗ นั้น ถ้าหากว่า **กายบิโยค**และ **วจีบิโยค**แล้ว ก็นับว่ายังไม่ล่วงกรรมบถ ส่วนมโนทุกจริต ๓ นั้น เพียงแต่นึกแต่ คิดเท่านั้น ก็เป็นอันล่วงกรรมบถแล้ว กรรมใดที่ถึงกับล่วงกรรมบถ กรรมนั้นสามารถส่งผลให้เป็นปฏิสนธิได้ แต่ว่า ถ้าไม่ถึงกับล่วงกรรมบถ ก็เพียงแต่ให้ผลในวัฏติกาลเท่านั้น กระทำอย่างไรจึงจะ นับว่าล่วงกรรมบถนั้น ต้องพิจารณาว่าการกระทำนั้นครบองค์แห่งกรรมบถหรือไม่ องค์และบิโยคของอกุศลกรรมบถ ๑๐ นั้น ดังนี้

๑. ปาณาติบาต มีองค์ ๕

๑. ปาโณ สัตว์นั้นมีชีวิต
 ๒. ปาณสญญิตา รู้ว่าสัตว์นั้นมีชีวิต
 ๓. วรกจิตต์ จิตคิดจะฆ่า
 ๔. อุปกุกโม ทำความเพียรเพื่อฆ่า
 ๕. เตน มรณํ สัตว์ตายเพราะความเพียรนั้น
- บิโยค คือ ความเพียรพยายามในการกระทำปาณาติบาตนั้น มี ๖

๑. สาเหตุติกบิโยค สังหารด้วยตนเอง
๒. อาณตติกบิโยค ใช้ผู้อื่น หรือใช้วาจาสังหาร
๓. นิสุสคคิยบิโยค ใช้อาวุธสังหาร
๔. ถาวรบิโยค สังหารด้วยหลุมพราง
๕. วิชฺชามยบิโยค สังหารด้วยวิชาคุณ ๖. อิทธิมยบิโยค สังหารด้วยฤทธิ

๒. อทินนาทาน มีองค์ ๕

๑. ปรปริคคหิตํ ทรัพย์ของผู้อื่น
 ๒. ปรปริคคหิตสญญิตา รู้ว่าเป็นของผู้อื่น
 ๓. เถยฺยจิตต์ จิตคิดจะลัก
 ๔. อุปกุกโม เพียรเพื่อลัก
 ๕. เตน หรณํ ได้ทรัพย์มาสำเร็จเพราะความเพียรนั้น
- บิโยคของอทินนาทาน มี ๖

๑. สาเหตุติกบิโยค ลักด้วยตนเอง
๒. อาณตติกบิโยค ใช้ผู้อื่นลัก
๓. นิสุสคคิยบิโยค ลักโดยใช้อาวุธ

๔. ถาวรประโยค ลักโดยใช้เครื่องไม้ให้จำหน้าได้
๕. วิชฺชามยประโยค ลักโดยใช้วิชาคุณ เช่น สกตให้เจ้าของหลับ
๖. อิทธิมยประโยค ลักด้วยฤทธิ ด้วยเดช เช่น ดำดินไปลัก

๓. กาเมสุมิจฉาจาร มีองค์ ๔

๑. อคมนียวตฺตฤ วัตถุที่ไม่ควรไป
๒. ตสุมี เสวนจิตตํ จิตคิดจะเสพ
๓. เสวนปโยโค เพียรจะเสพ
๔. มคฺเคนมคฺคปฏิปตฺติ อธิวาสนํ พอใจทำมคคให้ล่วงมคค

ประโยคของกาเมสุมิจฉาจาร มีอย่างเดียว คือ สหตุถิกปโยค คือ กระทำเอง ด้วยความเพียร เพื่อให้ได้เสพรสงามคุณ

๔. มุสวาท มีองค์ ๔

๑. อตถวตฺตฤ เรื่องไม่จริง (วัตถุเทียม)
๒. วิสํวาทนจิตฺตธา จิตคิดจะมุสา
๓. ปโยโค ประกอบความเพียร
๔. พรสฺส ตทตฺตวิชานนํ ผู้ฟังเชื่อตามที่กล่าวนั้น

ประโยคของมุสวาท มี ๓

๑. สหตุถิกปโยค กล่าวเอง
๒. อาณตฺตติกปโยค ให้ผู้อื่นกล่าว
๓. ถาวรปโยค กล่าวโดยลายลักษณ์อักษร

๕. ปิสฺณวาท มีองค์ ๔

๑. ภินฺทิตพฺโพ มีหมู่คณะที่ฟังแตกต่างกัน
๒. เภทปฺุเรกฺขารโ พรารณนาจะให้แตกต่างกัน
๓. ปโยโค เพียรพยายามให้แตกต่างกัน
๔. ตทตฺตวิชานนํ หมู่คณะนั้นปักใจเชื่อ

ประโยคของปิสฺณวาทนี้มีอย่างเดียวเท่านั้นคือ สหตุถิกปโยค กล่าวเอง ทำเอง

ที่ว่ากล่าวเอง หมายถึง กล่าววาทาเป็นวจีทวาร เรียกว่า วจีปโยค ส่วนทำเอง หมายถึง การใช้ กิริยาอาการนุ้ยไปให้รู้ โดยไม่ต้องออกเสียงพูด นี่เป็น กายทวาร เรียกว่า กายปโยค

๖. ผรุสวาท มีองค์ ๓

๑. อุกุโกสิตพุโห มีผู้อื่นที่ฟังคำ

๒. กุบจิตตุต มีจิตโกรธเคือง

๓. อุกุโกสมา กล่าวคำหยาบ คำบริภาษ

ปโยค ของผรุสวาทนี้ มีอย่างเดียวกันเหมือนกัน คือ สาเหตุกปโยค กล่าวเอง ทำเอง เป็นได้ทั้งวจีปโยค และกายปโยค ทำนองเดียวกับปิสุณาวาท

๗. สัมผัสปลลาป มีองค์ ๒

๑. นินตฤถกถาปุเรกขารตา มุ่งกล่าวคำที่ไร้แก่นสาร ไม่มีประโยชน์

๒. กถนั กล่าวคำที่ไม่มีประโยชน์นั้น

ปโยคของสัมผัสปลลาป ก็ทำนองเดียวกันกับปิสุณาวาท และผรุสวาท ที่กล่าว แล้วข้างต้น

๘. อภิชฌา มีองค์ ๒

๑. ปรภณฺฑุทํ ทรัพย์ของผู้อื่น

๒. อตฺตโน ปริณามนํ มีความเพ่งเล็งให้ได้มาเป็นของตน

ปโยคของอภิชฌา คือ สาเหตุกปโยค คิดเอง นี้เอง

๙. พยาบาท มีองค์ ๒

๑. ปรสตุโต มีสัตว์อื่นเพื่อทำลาย

๒. วินาสจินฺตา มีจิตคิดทำลายเพื่อให้สัตว์นั้นประสบความพินาศ

ปโยคของพยาบาท คือ สาเหตุกปโยค คิดเอง นี้เอง

๑๐. มิจฉาทิฏฐิ มีองค์ ๒

๑. วตฺถุโน วิปริตฺตา ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ที่ผิด

๒. ตถา ภาเวน อุกุฏฺฐานํ เชื่อและยินดีพอใจในอารมณ์นั้น

ปโยคของมิจฉาทิฏฐิ คือ สาเหตุกปโยค คิดเอง นี้เอง

อนึ่งการเสพสุราเมรัย ไม่ได้จัดเป็นอกุศลกรรมบถอีกข้อหนึ่งโดยเฉพาะ แต่สงเคราะห์เข้าในกาเมสุมิฉฉาจาร เพราะเป็นความประพฤติผิดในกามคุณ คือ รสอารมณ์เหมือนกัน องค์ของสุรา มี ๔

๑. มทนียํ เป็นน้ำเมา

๒. ปาตุกมุขมยตาจิตฺตํ มีเจตนาจะดื่ม

๓. ตชฺชญฺจ วายามิ กระทำการดีมี

๔. ปิตญฺจ ปวิสฺติ น้ำเมานั้น ล่วงล้าคองลงไป

เฉพาะอกุศลกรรมบถข้อ ๑๐ มิจฉาทิฏฐิ นั้น มีความหมายดังนี้

มิจฉา ปสฺสตีติ มิจฉาทิฏฐิ ๙ ธรรมชาติใดที่มีความเห็นวิปริตอันผิดไปจาก ความเป็นจริง นั้นแหละชื่อว่า

มิจฉาทิฏฐิ องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิเจตสิก

มิจฉาทิฏฐิ มีอยู่หลายประเภท เช่น

สักกายทิฏฐิ ๒๐ มีความยึดมั่นในขั้น ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งว่าเป็นตัว เป็นตน เป็นเขา เป็นเรา

มิจฉาทิฏฐิ ๖๒ ที่แสดงไว้ในพรหมชาลสูตรแห่งสี่ชั้นธวัคค

นิยตมิจฉาทิฏฐิ ๓ ที่แสดงไว้ใน สามัญญผลสูตร แห่งสี่ชั้นธวัคค

สำหรับมิจฉาทิฏฐิ ที่กล่าวในมโนทวารจิตกรรมนี้ มุ่งหมายเฉพาะ **นิยตมิจฉาทิฏฐิ ทั้ง ๓**

ที่สำเร็จเป็นกรรมบถ

นิยตมิจฉาทิฏฐิ มีชื่อเรียกอีกนัยหนึ่งว่า มิจฉัตตนิยตะนั้น มี ๓ คือ

๑. **อเหตุกทิฏฐิ** มีความเห็นว่า สัตว์ทั้งหลายที่กำลังเป็นไปอยู่นั้น ไม่ได้อาศัย เนื่องมาจากเหตุแต่อย่างใด (ไม่เชื่อเหตุ อธิจจสมุปปันนิกทิฏฐิ ๒)

๒. **นัตถิกทิฏฐิ** มีความเห็นว่า การทำอะไร ๆ ก็ตาม ผลที่จะได้รับนั้นย่อม ไม่มี (ไม่เชื่อผล อุกฺเขททิฏฐิ ๗)

๓. **อกิริยทิฏฐิ** มีความเห็นว่า การที่สัตว์ทั้งหลายกระทำกิจการต่าง ๆ นั้น ไม่ สำเร็จเป็นบุญหรือเป็นบาปแต่อย่างใดเลย (ไม่เชื่อทั้งเหตุทั้งผล สัสสตทิฏฐิ ๔)

๒. การเกิดขึ้นของกามาวจรกุศลกรรม

การเกิดขึ้นของกามาวจรกุศลกรรมนั้น เมื่อก้าวโดย **จิตตูปปาตะ** การเกิด ขึ้นของจิตแล้ว ก็มี ๘ คือ **มหากุสลจิต ๘ ดวง** เมื่อก้าวโดย

กรรมทวาร ทางที่ให้เกิดกรรมแล้ว ก็มี ๓ คือกระทำทางกายทวารได้แก่ กายวิญญูตติ ก็เรียกว่า กายกรรม หรือ กายสุจริต มี ๓ ประการการกระทำทางวจีทวารได้แก่ วจีวิญญูตติ ก็เรียกว่า วจีกรรม หรือ วจีสุจริต มี ๔ ประการ การกระทำทางมโนทวารก็เรียกว่า มโนกรรม หรือ มโนสุจริต มี ๓ ประการ รวมเป็น **สุจริต ๑๐ ประการ คือ**

กายกรรม หรือกายสุจริต ก็ได้แก่ เว้นจากการฆ่าสัตว์ ๑, เว้นจากการ ลักทรัพย์ ๑ และ เว้นจากการล่วงประเวณี ๑

วจีกรรม หรือวจีสุจริต ก็ได้แก่ เว้นจากการพูดปด ๑, เว้นจากการพูด ส่อเสียด ๑, เว้นจากการพูดจาหยาบคาย ๑ และเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อไร้สาระ ๑

มโนกรรม หรือมโนสุจริต ก็ได้แก่ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา ๑, ไม่พยายาม ปองร้ายเขา ๑ และให้มีความเห็นถูกต้อง ๑

เมื่อกล่าวโดยอำนาจบุญกิริยาวัตถุแล้วก็มี ๑๐ ประการ บุญกิริยาวัตถุเป็นภาษาบาลีเขียนว่า ปุณฺณกิริยาวัตถุ แปลว่า ความดีที่ควรกระทำเพราะเป็นเหตุ เป็นที่ตั้งแห่งผลดีให้เกิดขึ้น

บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ คือ

๑. **ทาน** การให้สิ่งที่เป็นประโยชน์สุขแก่ผู้ที่ได้รับ
๒. **ศีล** การรักษากาย วาจา ให้เป็นปกติ ไม่เป็นการเบียดเบียนผู้อื่น
๓. **ภาวนา** การอบรมจิตใจให้กุศลอันประเสริฐเกิดขึ้นและให้เจริญยิ่งขึ้นด้วย
๔. **อปจายนะ** การแสดงคารวะและอ่อนน้อมแก่ผู้ที่เจริญด้วยชาติวุฒิ วัยวุฒิ และคุณวุฒิ
๕. **เวทย์วาจัจจะ** การสงเคราะห์ช่วยเหลือกิจการที่เกี่ยวข้องแก่ ปริยัติ และปฏิบัติ
๖. **ปัตติทานะ** การอุทิศส่วนกุศลให้บิดา มารดา ครู อาจารย์ ญาติพี่น้อง ตลอดจนจรรยาพรพัสตร์ทั้งหลาย
๗. **ปัตตานุโมทนา** การอนุโมทนารับส่วนบุญที่มีผู้อุทิศให้ ได้แก่ การเห็นดี และคล้อยตามด้วยความอิมใจในส่วนบุญที่มีผู้อุทิศให้
๘. **ธัมมสนะ** การตั้งใจสดับตรับฟังพระธรรมเทศนา แม้ฟังการสั่งสอนวิชา ทางโลก ที่ไม่มีโทษ ก็สงเคราะห์เป็นธัมมสนะ
๙. **ธัมมเทสนา** การแสดงธรรมแก่ผู้ประสงค์ฟังธรรม แม้การสั่งสอนวิชาทาง โลกที่ไม่มีโทษ ก็สงเคราะห์เป็นธัมมเทสนาเช่นเดียวกัน
๑๐. **ทิฏฐชุกกรรม** การมีความเห็นถูกต้อง ตามความเป็นจริงอย่างน้อยก็ต้อง ถึงกัมมสกตาปัญญา คือ รู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน ทำดีได้ดี ทำชั่ว ได้ชั่ว ธรรมที่เป็นปัจจัยให้เกิด

กัมมสกตาปัญญา คือ

- ก. **สุตมยปัญญา** ปัญญาที่เกิดจาก การศึกษาเล่าเรียน
- ข. **จินตามยปัญญา** ปัญญาที่เกิดจาก การพิจารณาไตร่ตรอง

ค. ภาวนามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจาก การเจริญวิปัสสนา

บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ เมื่อสงเคราะห์ลงในประเภททาน สีส ภาวนา แล้วก็ได้ ดังนี้

ปัตติทานะ กับปัตตานุโมทนา สงเคราะห์ใน ทาน ชื่อว่า **ทานมัย**

อปจายนะ กับ เวชยาวัจจะ สงเคราะห์ลงใน สีส ชื่อว่า **สีลมัย**

ธัมมสวนะ ธัมมเทศนา และทิวชุกุกรรม สงเคราะห์ลงใน ภาวนา ชื่อว่า **ภาวนามัย**

๓. การเกิดขึ้นของรูปาวจรกุศลกรรม

การเกิดขึ้นของรูปาวจรกุศลกรรมนั้น เมื่อก้าวโดยจิตตูปาทะ การเกิดขึ้น ของจิตแล้วก็มี ๕ คือ **รูปาวจรกุศลจิต ๕ ดวง** เมื่อก้าวโดย **กรรมทวาร** ทางที่เกิดกรรมแล้ว รูปาวจรกุศลกรรมนี้เกิด ทางมโนทวาร เป็น**มโนกรรมแต่อย่างเดียว** จะเกิดทางกายกรรมหรือวจีกรรมไม่ได้ เพราะการเจริญสมถภาวนาไม่ได้ใช้กายวิญญูตติ หรือวจีวิญญูตติแต่อย่างใดเลย

เมื่อก้าวโดยประเภทแห่ง **ทาน สีส ภาวนา** แล้ว รูปาวจรกุศลกรรมนี้ เป็น **ภาวนามัยแต่อย่างเดียว** เมื่อก้าวโดย **สมาธิ** แล้ว รูปาวจรกุศลกรรมย่อมเข้าถึงซึ่ง **อัปปนาสมาธิ**

๔. การเกิดขึ้นของอรูปาวจรกุศลกรรม

การเกิดขึ้นของอรูปาวจรกุศลกรรมนั้น เมื่อก้าวโดย **จิตตูปาทะ** ก็มี ๔ คือ **อรูปาวจรกุศลจิต ๔ ดวง**

เมื่อก้าวโดย **กรรมทวาร** ก็เกิดทาง**มโนทวารแต่ทางเดียว**

เมื่อก้าวโดยประเภทแห่ง **ทาน สีส ภาวนา** ก็เป็น**ภาวนามัยอย่างเดียว**

เมื่อก้าวโดย **สมาธิ** ก็ถึง **อัปปนาสมาธิ**

ที่ตั้งแห่งวิบากจิต (ปากฐาน)

ปากฐาน อันแปลว่า ที่ตั้งแห่งวิบากจิต ก็คือ ฐานที่ตั้งแห่งการให้ผลของ กรรม หมายความว่า เมื่อได้กระทำกรรมใด ๆ แล้ว กรรมเหล่านั้นจะส่งผลเมื่อใด ให้เป็นอะไร ที่ไหนบ้าง ที่ว่าจะส่งผลเมื่อใด หมายความว่า จะส่งผลในปฏิสนธิกาล หรือในปวัตติกาล ถ้าส่งผลในปฏิสนธิกาล ก็จะให้ผลในชาติหน้า ชาติต่อไป ไม่ใช่ในชาตินี้ ถ้าส่งผลในปวัตติกาล ก็จะให้ผลในชาตินี้ ซึ่งได้ปฏิสนธิมาแล้วก็ได้ หรือจะให้ผลในชาติหน้า ชาติต่อ ๆ ไป ภายหลังได้ปฏิสนธิแล้วก็ได้ การส่งผลในปฏิสนธิกาล นับว่าสำคัญมาก เพราะเป็นการสืบต่อภพต่อชาติไปอีกตั้งชาติหนึ่งทั้งชาตินั้นทีเดียว ส่วนการส่งผลในปวัตติกาลนั้นเป็นชั่วคราวชั่วคราว ไม่ใช่ส่งผลอย่างนั้นไป

ตลอดทั้งชาติ ที่ว่าให้เป็นอะไร หมายความว่า ให้ปฏิสนธิเป็นสัตว์ในอบาย หรือ เป็นมนุษย์ เป็น เทวดา อินทร พรหม ในอดีตกาลก็ให้เห็นสิ่งที่ดี หรือไม่ดี ให้ได้ยินสิ่งที่ดี หรือไม่ดี เป็นต้น ที่ว่า ที่ไหน หมายถึง ภูมิ

(๑) อกุศลกรรม ๑๑ (เว้นอุทัจจจิต) ย่อมส่งผลในปฏิสนธิกาล ให้สืบต่อภพ ต่อชาติ โดยให้ไปเกิดในอบายภูมิ ๔ หมายความว่า ที่ต้องปฏิสนธิในอบาย เพราะ ได้กระทำอกุศลกรรม ๑๑ แม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่งนั่นเอง

อกุศลกรรมทั้ง ๑๒ ย่อมส่งผลในอดีตกาล ให้อกุศลวิบากจิต ๗ มีการเห็น สิ่งที่ไม่ดี ได้ยินสิ่งที่ไม่ดี เป็นต้น เกิดขึ้นในกามภูมิ ๑๑ และ รูปภูมิ ๑๕ (เว้น อสังฺกตจิต) ไม่ต้องกล่าวก็ได้ว่า ในรูปภูมิ ๑๕ นั้น อกุศลวิบากจิตเกิดได้เพียง ๔ คือ จักขุวิญญาณจิต โสต วิญญาณจิต สัมปฏิจฉันนจิต และ สันตีรณจิต เท่านั้น ส่วนอีก ๓ คือ ฆานวิญาณจิต ชิวหา วิญญาณจิต และกายวิญญาณจิต นั้นไม่มีในข้อ (๑) นี้มีที่ควรสังเกต คือ อุทัจจจิตนั้น ไม่สามารถส่งผลในปฏิสนธิ กาลได้ เพียงแต่ส่งผลได้ในอดีตกาลเท่านั้น ส่วนวิจิกิจฉาจิตนั้น ส่งผลได้ทั้งใน ปฏิสนธิกาลและ อดีตกาลด้วย

(๒) มหาอกุศลกรรม ๘ ที่เกิดขึ้นโดยมีบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ เป็นที่ตั้งนั้น ย่อม ส่งผลในปฏิสนธิกาล ให้สืบต่อภพต่อชาติ โดยให้เกิดเป็นมนุษย์ ในมนุษยสภูมิ ๑ และ เป็นเทวดา ในเทวดาภูมิ ๖

ส่วนในอดีตกาลนั้น มหาอกุศลกรรม ๘ ก็ส่งผลให้

ก. อเหตุกกุศลวิบาก ๘ ดวง เกิดขึ้นในกามภูมิ ๑๑ โดยทำหน้าที่ให้ได้เห็น สิ่งที่ดี ให้ได้ยินสิ่งที่ดี เป็นต้น

ข. อเหตุกกุศลวิบาก ๕ ดวง (คือ จักขุวิญญาณ ๑, โสตวิญาณ ๑, สัมปฏิจฉันน ๑ และสันตีรณะ ๒ เฉพาะที่เป็นกุศลวิบาก) เกิดขึ้นในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสังฺกตตภูมิ)

ค. มหาวิบาก ๘ ดวง เกิดขึ้นในกามสุคติภูมิ ๗ โดยทำหน้าที่ภวังคกิจ ตทาลัมพนกิจ และจตุตทิจ

(๓) ฐานที่ตั้งแห่งผลของมหัคคตกุศลกรรม

มหัคคตกุศลกรรมย่อมให้เกิดวิบาก กำหนดตามภูมิเหมือนกันทั้งในปฏิสนธิ กาล และอดีต กาลฯ มีความหมายว่า กุศลที่เจริญรูปฌาน อรูปฌานนั้น ย่อมส่งผลให้เกิด มหัคคต วิบากตาม ภูมิตามชั้น และเป็นวิบากที่เหมือนกัน ไม่ว่าจะ เป็นในปฏิสนธิกาล หรือ ในอดีตกาล

รูปาวจรกุศลกรรม ย่อมส่งผลในปฏิสนธิกาล ให้สืบต่อภพต่อชาติเป็น รูปพรหมบุคคล ในรูปภูมิ ๑๖ ตามภูมิ ตามชั้นแห่งรูปฌานที่ตนได้ด้วยรูปาวจรวิบากและในปัตติกาล ก็รูปาวจรวิบากนั้นแหละ เกิดขึ้นรักษาภพรักษาชาติ คือทำ หน้าที่ ภวังค ต่อไปก็ทำหน้าที่ จุติ อีกด้วย **อรูปาวจรกุศลกรรม** ก็ย่อมส่งผลทั้งในปฏิสนธิกาล และในปัตติกาล ให้เกิดอรูปาวจรวิบาก ตามภูมิตามลำดับ

หมวดที่ ๔ มรณจตุกะ

มรณะ แปลว่า จุติ หรือ ดับ หรือ ตาย จำแนกได้เป็น ๓ ประเภท คือ

๑. **ขณิกมรณะ** การดับของรูปนามตามนัยของอุปปาทะ สฐิติ ภังคะ
๒. **สมมติมรณะ** การดับ การตายของคน ของสัตว์ อันเป็นโอรสของโลกที่ ใช้กันทั่ว ๆ ไป
๓. **สมุจเจทมรณะ** การปรินิพพานของพระอรหันต์

มรณะจตุกะ ที่จะกล่าวในหมวดนี้ กล่าวถึง สมมติมรณะ และ สมุจเจท มรณะ รวม ๒ ประเภท เท่านั้น ส่วนขณิกมรณะไม่เกี่ยวข้องที่จะต้องพูดถึงในที่นี้

สมมติมรณะของคนและสัตว์ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ความตายของคนและสัตว์ นั้น หมายถึง การสิ้นไปแห่ง **อนุบาลธรรม** ๓ ประการ คือ

๑. ความสิ้นไป หมดไปแห่ง **อายุ** คือ **กัมมชรูป**
๒. ความสิ้นไป หมดไปแห่ง **อุสมাতেไซ** ซึ่งเป็นธาตุไฟที่ยังความอบอุ่นให้แก่ ร่างกาย
๓. ความสิ้นไป หมดไปแห่ง **วิญญูญาณ** คือ **ภวังคจิต** (เฉพาะข้อนี้ ต้องเว้น อสังขญูสัตต เพราะไม่มีวิญญูญาณ)

ความตาย ๔ ประการนั้น ได้แก่

- (๑) **อายุกขยมรณะ** ตายเพราะสิ้นอายุ
- (๒) **กัมมัคกขยมรณะ** ตายเพราะสิ้นกรรม
- (๓) **อุภยักขยมรณะ** ตายเพราะสิ้นทั้ง ๒ อย่าง (คือสิ้นทั้งอายุและสิ้นทั้งกรรม)
- (๔) **อุปัจเจทกมรณะ** ตายโดยยังไม่ทันสิ้นอายุ และสิ้นกรรม

อายุกขยมรณะตายเพราะสิ้นอายุ ๑, กัมมัคกขยมรณะตายเพราะสิ้นกรรม ๑ และอุภยักขยมรณะตายเพราะสิ้นทั้งอายุสิ้นทั้งกรรม ๑ มรณะทั้ง ๓ อย่างนี้เรียกว่า **กาลมรณะ** คือ ถึงกาลเวลาที่ควรตาย

ส่วนอุปัจเจทกมรณะ ตายโดยยังไม่ทันสิ้นอายุและสิ้นกรรมนั้น เรียกว่า **อกาลมรณะ** คือยังไม่ถึงกาลเวลาที่ควรตาย แต่มาตายลงเพราะภัยเพราะอันตราย อย่างใดอย่างหนึ่ง

๑. อายุกษยมรณะ

การตายเพราะสิ้นอายุนั้น หมายถึง ตายเมื่อแก่ คือ ถึงซึ่งความชราแล้วจึง ตาย เพราะสังขารร่างกายได้ดำรงคงอยู่มานานพอควรแล้ว ก็ย่อมเสื่อมโทรมลงจน ถึงวาระที่แตกดับ ทำลายไป ในสมัยพุทธกาล คนเรามีอายุ ๑๐๐ ปี โดยประมาณ นับแต่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธเข้าสู่ปรินิพพานแล้ว อายุคนก็ลดน้อยลงในอัตรา ๑๐๐ ต่อ ๑ คือ กาลเวลาล่วงไป ๑๐๐ ปี อายุขัย หรืออายุกับปีของคนเราก็ลดน้อยลงไป ๑ ปี จนถึงบัดนี้ กาลเวลาได้ล่วงเลย ๑๐๐ ปี ไปถึง ๒๕ รอบแล้ว อายุขัย อายุกับปี ก็ลดลง ๒๕ ปี ดังนั้นอายุขัยของคนในปัจจุบันจึงประมาณ ๗๕ ปีเท่านั้น ถ้าผู้ใด อยู่ถึง ๗๕ ปี แม้จะน้อยไปหน่อย หรือมากไปสักนิดแล้วจึงตาย ดังนี้เรียกว่าตาย เพราะสิ้นอายุ

อีกนัยหนึ่งท่านกล่าวว่า การตายของ **บุุคคล** ทั้งหลาย ตลอดจนการตายของ **พระเสกขบุคคล** นั้นแหละ จึงเรียกว่า **อายุกษยมรณะ** ตายเพราะสิ้นอายุ

๒. กัมมกษยมรณะ

ตายเพราะสิ้นกรรม หมายถึงว่า ผู้ที่ตายนั้นอายุน้อย ยังเป็นเด็ก เป็นหนุ่ม เป็นสาว อยู่ ยังไม่ถึงอายุขัยก็มาตายลงเป็นอันหมดกรรม ที่จะต้องได้รับในชาตินี้ แต่เพียงเท่านั้น ดังที่กล่าวกันธรรมดาสามัญว่า หมดเวรหมดกรรมกันเสียที หรือว่า ผู้ที่ตายนั้นมีอายุมากมาย จนแก่หง่อมหนักหนาจึงได้ตาย การที่ได้อยู่จนถึงกับแก่ หง่อม งก ๆ เงิน ๆ หลง ๆ ลืม ๆ เช่นนี้ ก็ เพราะยังไม่หมดกรรมที่ตนจะต้องได้รับ ในชาตินี้ (แม้จะหมดอายุขัยแล้วก็ตาม) จึงต้องทนทุกข์ อยู่ไปจนกว่าจะตาย ที่เรียก กันว่า หมดบุญ ก็คือสิ้นกรรม นั้นเอง

อีกนัยหนึ่ง ท่านกล่าวว่า **พระอรหันต์** ทั้งหลายที่เข้าสู่ปรินิพพานนั้นแหละ เป็นการตาย อย่าง **กัมมกษยมรณะ** โดยตรง เพราะท่านสิ้นกรรมหมดกรรมโดยแท้ เป็น การสิ้นกรรมหมดกรรมอย่างเด็ดขาด เป็นสมุจเฉทจริงๆ ไม่เหมือนกับที่กล่าว ในวรรคต้นอันเป็นการสิ้นกรรม หมดกรรมเฉพาะภพนั้นชาตินั้นแต่ชาติเดียว อันเป็น การกล่าวได้โดยปริยาย หาใช่หมดกรรม สิ้นกรรมโดยแท้ไม่

๓. อุกฤษยกษยมรณะ

ตายเพราะสิ้นทั้งอายุ และสิ้นทั้งกรรม หมายถึงว่า ไม่ได้ตายแต่เด็กแต่เล็ก ต่อเมื่อถึง อายุขัยจึงตาย ประจวบกับหมดกรรมด้วยพอดี ไม่ต้องทรมานรับกรรม ใช้ กรรมจนแก่ หง่อมดังกล่าวแล้วในข้อต้น ดังนี้แหละ ที่เรียกว่าอุกฤษยกษยมรณะ

อีกนัยหนึ่ง ท่านกล่าวว่า การปรินิพพานของ**สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า** และการปรินิพพานของ **พระปัจเจกพุทธเจ้า** ๒ พระองค์ท่านนี้แหละ จึงจะเรียกได้ ว่าเป็น **อุภยักขยมรณะ** เพราะท่านต้องอยู่จนถึงอายุขัย (ที่มีเงื่อนไข) แม้ใครจะประทุษร้ายอย่างไร ก็ไม่ทำให้ตายได้ และท่านเป็นผู้ที่หมดกรรมแล้วโดยสิ้นเชิง

๔. อุปัชฌายะ

ตายโดยยังไม่ทันสิ้นอายุและสิ้นกรรม เพราะมีภัย มีอันตรายอย่างหนึ่งอย่างใด มารบกวนตัดรอนทอนอายุให้ขาดลงไป ภัยหรืออันตรายที่มาทำให้ถึงตาย เช่น ศัตรารุก ภูควางยาเบื่อ ถูกสัตว์อื่นทำร้าย ถูกรถทับ ไฟครอก จมน้ำ อดน้ำอดข้าว เป็นโรค ตลอดจนตายด้วยแรงโลภะ แรงโทสะ เหล่านี้เป็นต้น ไม่ได้ตายอย่างปกติ ธรรมดาสามัญเหมือน ๓ อย่างตรงข้างต้นนั้น จึงได้เรียกว่าเป็นอุปัชฌายะ ซึ่งจัดเป็นอกาลมรณะ เพราะว่าถ้าหากว่าไม่ได้รับภัยอันตราย เช่นนั้น อาจจะไม่ถึง แก่มรณะก็ได้ ก่อนที่สัตว์จะถึงแก่มรณะ ไม่ว่าจะมรณะอย่างไรอย่างหนึ่งใน ๔ อย่าง ที่กล่าวแล้วนี้ จะต้องมรณาสันนวิถิเกิดขึ้น ทุกตัวสัตว์ เว้นอสังขตธรรม แต่อย่างเดียวเท่านั้น ที่ก่อนจุติไม่มีมรณาสันนวิถิ เพราะอสังขตธรรม ไม่มีจิต จึงไม่มีวิถิจิต

อารมณ์ของสัตว์ที่มรณะ

อารมณ์ของสัตว์ที่มรณะหมายถึงอารมณ์ของขณะจิต ๕ ขณะในมรณาสันนวิถิ ในกาลแห่งสัตว์อันใกล้มรณะนั้น จะต้องมีอารมณ์อันมีชื่อเรียกเป็นพิเศษโดย เฉพาะว่า **กรรมอารมณ์ กรรมนิमितอารมณ์ หรือคตินิมิตอารมณ์** อย่างไม่อย่างหนึ่งมาปรากฏแก่ขณะจิตในมรณาสันนวิถิ อารมณ์นี้จะต้องเกิดทั่วทุกคนทุก ตัวสัตว์ เว้นแต่ อสังขตธรรม และพระอรหันต์ที่เว้น อสังขตธรรม เพราะอสังขตธรรมไม่มีจิต จึงไม่มีอารมณ์ ส่วนที่เว้นพระอรหันต์ด้วยนั้น เพราะพระอรหันต์ไม่ต้องไปเกิดอีกแล้ว จึงไม่มี อารมณ์ที่มีชื่อเฉพาะ ๓ อย่างนี้ อันเป็นเครื่องหมายแห่งการเกิด

ขณะจิตในมรณาสันนวิถิ (บางทีก็เรียกกันสั้น ๆ ว่า มรณาสันนขณะ) แต่ชาติก่อนมีสิ่งใดเป็นอารมณ์ จิตที่เป็นปฏิสนธิและภวังค ตลอดจนจิตตจิตในปัจจุบัน ชาตินี้ ก็ถือเอาสิ่งนั้นเป็นอารมณ์ **ปฏิสนธิจิต ภวังคจิต และจิตตจิตในภพเดียวกัน ในชาติเดียวกันในบุคคลเดียวกัน เป็นจิตดวงเดียวกันและมีอารมณ์ อย่างเดียวกันด้วย**

กรรมอารมณ์

กรรมอารมณ์ที่เป็นฝ่ายกุศล คือ ตนได้ให้ทาน รักษาศีล ฟังธรรม หรือเจริญ ภาวนามานั้น เคยทำอะไร ก็นึกก็คิดเหมือนอย่างที่ทำอยู่อย่างนั้น มรณาสันน ชวณะก็ถือเอาเป็นอารมณ์ที่เป็นฝ่ายอกุศล คือ ตนเคยฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ฉ้อ ชิง เหยยตี จำจงสัตว์ อย่างไม่ก็นึกก็คิดเหมือนอย่างที่ได้ทำอยู่อย่างนั้น มรณาสันนชวณะก็น้อมเอามา เป็นอารมณ์ กรรมอารมณ์นี้ปรากฏทางมโนทวารทางเดียว ไม่ปรากฏทางทวารทั้ง ๕ เพราะกรรมอารมณ์นี้ **นึกถึง คิดถึง การกระทำในอดีต** เป็นอดีตอารมณ์ เป็น กรรมในอดีตที่ตนได้ทำแล้วอย่างไรก็ห่วงงโน้มนำใจให้คิด ให้นึกเหมือนดังที่ได้ทำ อยู่อย่างนั้น เป็นแต่นึก เป็นแต่คิด ไม่ถึงกับมีเป็นภาพ เป็นนิมิตมาปรากฏ เมื่อมีกรรมอารมณ์เป็นกุศล ก็จะต้องไปสู่สุคติ ถ้าหากว่ามีกรรมอารมณ์เป็น อกุศล ก็จะต้องไปสู่ทุคติ

กรรมนิมิตอารมณ์

กรรมนิมิตอารมณ์ หมายถึง เครื่องมือ เครื่องใช้ที่ตนได้ใช้ในการกระทำกรรม นั้น ๆ ที่เป็นฝ่ายกุศลก็เห็นเครื่องที่ตนได้ทำกุศล เช่น เห็นโบสถ์ เห็นพระพุทธรูปที่ ตนสร้าง เห็นพระที่ตนบวชให้ เห็นเครื่องสักการะที่ตนใช้บูชา เห็นผ้าที่ตนให้ ทาน เหล่านี้เป็นต้น มรณาสันนชวณะก็ห่วงงเอา มาเป็นอารมณ์ ที่เป็นฝ่ายอกุศล เช่น เห็นแห อวน หอก ดาบ มีด ไม้ ปืน เครื่องเบียด เบียนสัตว์ที่ตนเคยใช้ในการทำบาปเป็นต้น มรณาสันนชวณะก็น้อมมาเป็นอารมณ์ ทั้งนี้ **ถ้าเป็นแต่เพียงคิด เพียงแต่นึกถึงเครื่องมือ เครื่องใช้นั้น ๆ ก็ปรากฏ ทางมโนทวาร เป็นอดีตอารมณ์ แต่ถ้าได้เห็นด้วยนัยน์ตาจริง ๆ ด้วย ได้ยินทางหู จริง ๆ ด้วย ได้กลิ่นทางจมูกจริง ๆ ด้วย ก็เป็นทางปัญจทวาร และเป็นปัจจุบัน อารมณ์ด้วย** เมื่อมีกรรมนิมิตอารมณ์เป็นกุศลก็นำไปสู่สุคติ แต่ถ้าหากว่ามีกรรมนิมิต อารมณ์เป็นอกุศล ย่อมนำไปสู่ทุคติ

คตินิมิตอารมณ์

คตินิมิตอารมณ์ คือ นึกเห็นเครื่องหมายที่จะนำไปสู่สุคติ หรือทุคติ ถ้าจะไปสู่สุคติ ก็จะไปปรากฏเป็นวิมาน เป็นปราสาททิพย์สมบัติ เป็นนางเทพ อปสร เป็นรั้ววัง เป็นวัดวาอาราม เป็นภิกษุสามเณร เป็นครรรค์มารดา เป็นต้น ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ดี ถ้าจะไปสู่ทุคติ ก็จะไปปรากฏเป็นเปลวไฟ เป็นแห เป็นถ้ำอันมืดมัว เป็นนาย นิรยบาล เป็นสุนัข แร้ง กา จะมาเบียดเบียนทำร้ายตนเป็นต้น ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ เลวร้ายทั้งนี้ปรากฏทาง **มโนทวารแต่ทางเดียว คือ เห็นทางใจ และจัดเป็นปัจจุบัน อารมณ์ เพราะกำลังนึกเห็นอยู่**

อารมณ์ของกามาวจรปฏิสนธิ คือ จะไปเกิดในกามภูมินั้น มรณาสันนชวณะ จะมีกรรมอารมณ์ หรือ กรรมนิมิตอารมณ์ หรือคตินิมิตอารมณ์ อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ได้ และอารมณ์เหล่านั้นล้วนแต่เป็นกามธรรม คือ กามอารมณ์ทั้งสิ้น

อารมณ์ของรูปาวจรปฏิสนธิ คือ จะไปเกิดในรูปาวจรภูมิเป็นรูปพรหมนั้น มรณาสันนชวณะมีเฉพาะกรรมนิมิตอารมณ์แต่อย่างเดียวนั้น โดยมีบัญญัติธรรม เป็นอารมณ์ กล่าวคือ ตนได้ฌานด้วยอารมณ์กัมมัฏฐานใด มรณาสันนชวณะ ก็มี กัมมัฏฐานนั้นเป็นอารมณ์

อารมณ์ของอรูปาวจรปฏิสนธิ คือ จะไปเกิดในอรูปาวจรภูมิ เป็นอรูปพรหม นั้น มรณาสันนชวณะก็มีเฉพาะกรรมนิมิตอารมณ์แต่อย่างเดียวกัน โดยมี บัญญัติธรรม หรือ อมหัตคตธรรมเป็นอารมณ์ ตามควรแก่รูปฌานที่ตนได้

จติ แล้ว ปฏิสนธิ

อรูปพรหมจติ ย่อมไม่ปฏิสนธิในอรูปภูมิชั้นที่ต่ำกว่าเดิม แต่ถ้าปฏิสนธิใน กามภูมิ ต้องเป็น ไตรเหตุฯ

รูปพรหมจติ ถ้าปฏิสนธิในกามภูมิ ก็เป็นไตรเหตุ หรือทวิเหตุ ไม่เป็นอเหตุกสัตว์ และอบายสัตว์

๑. อรูปพรหมจติ ย่อมได้ปฏิสนธิจิต ๘ ดวง คือ

ก. เกิดในอรูปพรหมอีก (ปฏิสนธิด้วยอรูปวิบาก ๔) ย่อมเกิดในอรูปพรหม ชั้นนั้นหรือชั้นที่สูงกว่า ไม่ปฏิสนธิในชั้นที่ต่ำกว่า เพราะเป็นธรรมชาติของอรูปพรหม ที่ย่อมเว้นหรือหน่ายจากฌาน เบื้องต่ำ

ข. เกิดในกามภูมีย่อมเกิดเป็นไตรเหตุ ที่เรียกว่ากามติเหตุกปฏิสนธิ (ปฏิสนธิ ด้วยมหาวิบาก ญาณสัมปยุตต ๔) หนึ่งอรูปพรหมที่เป็นพระอรียนั้น จะไม่กลับมาเกิดในกามภูมิอีกเลย และเฉพาะเนวสัจญญานาสัจญญายตนพรหมที่เป็นพระอรียนั้น ก็จะไม่ไปเกิดในภูมิอื่นเลย จะต้องสำเร็จเป็นพระอรหันต์ และปรินิพพานในเนวสัจญญานาสัจญญายตนภูมินั่นเอง

๒. รูปพรหมจติ แบ่งได้เป็น ๓ จำพวก คือ

จำพวกที่ ๑ เป็นพระอนาคามีที่เป็นรูปพรหมในสุทธาวาสภูมิ & พระ อนาคามีในสุทธาวาสภูมินี้ ถ้าไม่สำเร็จเป็นพระอรหันต์และปรินิพพานในชั้นนั้นแล้ว เมื่อจติก็ต้องปฏิสนธิในสุทธาวาสภูมิชั้นที่สูงกว่าตามลำดับไป จนกว่าจะปรินิพพาน ไม่มีการเกิดซ้ำชั้นเลย

จำพวกที่ ๒ เป็นรูปพรหมใน ๑๐ ภูมิ คือ เว้นสุทธาวาสภูมิ & และอสัจญญ สัตตภูมิ ๑, รูปพรหม ๑๐ ภูมินี้ ย่อมได้ปฏิสนธิจิต ๑๗ ดวง คือ

ก. เกิดในอรุปรพรม (ปฏิสนธิด้วย อรุปรพรมวิปาก ๔)

ข. เกิดในอรุปรพรมอีก (ปฏิสนธิด้วย อรุปรพรมวิปาก ๕)

ค. เกิดในกามสุคติภูมิ ๗ (ปฏิสนธิด้วยมหาวิปาก ๘) ย่อมเกิดเป็นไตรเหตุบ้าง ทวิเหตุบ้าง แต่ไม่เกิดเป็นอเหตุกสัตว์

อนึ่งอรุปรพรมที่เป็นพระอรียนั้น จะไม่มาเกิดในกามภูมิอีกเลย และไม่เกิดใน อรุปรพรมชั้นที่ต่ำกว่าด้วย

สำหรับพระอรียที่เป็นอรุปรพรมในชั้นเวหัพผลาภูมิ เมื่อยังไม่สำเร็จเป็นพระอรหันต์ก็ไม่เกิดย้ายไปภูมิอื่น ต้องเกิดซ้ำอยู่ในชั้นเวหัพผลาภูมินั้น จนกว่าจะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ และปรินิพพานในเวหัพผลาภูมินั้นเอง

จำพวกที่ ๓ เป็นอสังญญัตตพรหม เมื่อจุติแล้วย่อมไปเกิดแต่ในกามสุคติภูมิ ๗ เท่านั้น เป็นไตรเหตุบ้าง เป็นทวิเหตุบ้าง

๓. เทวดาและมนุษย์จุนั้น ปฏิสนธิไม่เที่ยง บางทีก็ไปเกิดในอบายภูมิบ้าง ในมนุษย์บ้าง ในเทวดาบ้าง ในอรุปรพรมบ้าง ในอรุปรพรมบ้างตามควรแก่บาป และ บุญ เป็นอันว่า กามสุคติบุคคลจุนั้น ย่อมได้ปฏิสนธิทั้ง ๒๐* เกิดได้ทั้ง ๓๑ ภูมิ

๔. อบายสัตว์จุนั้น ย่อมได้ปฏิสนธิจิต ๑๐ ดวง คือ ไปเกิดในอบายอีกบ้าง ในมนุษย์บ้าง ในเทวดาบ้าง แต่ไม่สามารถไปเกิดในพรหมโลกชั้นหนึ่งชั้นใดเลย

ปฏิสนธิจิต ภาวจิต วิถีจิต และจุนจิต ในภพนี้ ชาตินี้ สืบเนื่องกันฉันใด ในภพหน้า ชาตินี้หน้า ก็เป็นเหมือนกันฉันนั้นอีก

เอกสารอ้างอิง

๑. <https://www.google.co.th/search?q=อภิธัมมัตตสังคหะ+ปริจเฉทที่ 5>

๒. ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตตสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ ๕ รจนาโดย พระสังฆมชโชติกะ ธิมมาจริยะ

๓. คู่มือศึกษาพระอภิธรรม ปริจเฉทที่ ๕ วิถีมุตตสังคหวิภาค รวบรวมโดยขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร)

๔. อภิธัมมัตตสังคหะ และคำอธิบาย ปริจเฉทที่ ๕ วิถีมุตตสังคหวิภาค กองพุทธธรรมนิธิ จัดพิมพ์เผยแพร่

บทวิเคราะห์

เรื่อง

ชน 3 คน

เรื่องชน ๓ คน

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภชน ๓ คน ตรัสพระธรรมเทศนา
ว่า “ ในอากาศ...ในท่ามกลางมหาสมุทร ก็ไม่พึงพ้นจากกรรมชั่วได้

การถูกไฟไหม้ตายในอากาศ

ได้ยินว่า เมื่อพระศาสดาประทับอยู่ในพระเชตวัน ภิกษุทั้งหลายรูปมาเพื่อต้องการจะ
เฝ้าพระศาสดา เข้าไปสู่บ้านตำบลหนึ่ง เพื่อบิณฑบาต ชนชาวประมงรับบาตรของภิกษุเหล่านั้น
แล้ว นิมนต์ให้นั่งในโรงฉัน ถวายข้าวยาและของเคี้ยว เมื่อรอเวลาบิณฑบาต นั่งฟังธรรมแล้ว
ในขณะนั้นเปลวไฟลุกขึ้นจากเตาของหญิงคนหนึ่ง ผู้หญิงแล้วประจวบและพยัญชนะอยู่ ตี
ชายคา เสวียนหญ้าอันหนึ่งปลิวขึ้นจากชายคานั้น อันไฟไหม้อยู่ลอยไปสู่อากาศ ในขณะนั้น ก
ตัวหนึ่งบินมาทางอากาศสอดคอเข้าไปในเสวียนหญ้านั้น อันเกลียวหญ้าพันแล้ว ไหม้ตกลงที่
กลางบ้าน พวกภิกษุเห็นเหตุนี้คิดว่า “ โอ กรรมหนัก ผู้มีอายุ ท่านทั้งหลายจงดูอาการแปลกที่
กาถึงแล้ว เว้นพระศาสดาเสีย ใครจักรู้กรรมที่กานี้ทำแล้ว พวกเราจักทูลถามกรรมของกานี้กะ
พระศาสดา ดังนี้แล้วก็พากันหลีกไป

ภรรยาขายเรือถูกถ่วงน้ำ

เมื่อภิกษุอีกพวกหนึ่ง โดยสารเรือไป เพื่อต้องการจะเฝ้าพระศาสดา เรือได้หยุดนิ่งเฉยใน
กลางสมุทร ดังนี้แล้ว จึงแจกสลาก (ให้จับ) ก็ภรรยาของนายเรือตั้งอยู่ในปฐมวัย (กำลังดู)
สลากถึงแก่นางนั้น พวกมนุษย์พากันกล่าวว่า “ จงแจกสลากอีก ” แล้วให้แจกถึง ๓ ครั้ง สลาก
ถึงแก่นางนั้นคนเดียวถึง ๓ ครั้ง พวกมนุษย์แลดูหน้านายเรือ (เป็นที่จะพูดว่า) “ อย่างไรก็ตาม
นายครับ ” นายเรือกล่าวว่า “ ข้าพเจ้าไม่อาจให้มหาชนฉิบหาย เพื่อประโยชน์แก่นางนี้ พวกท่าน

จึ่งทั้งนางในน้ำเกิด” นางนั้นเมื่อพวกมนุษย์จับจะทั้งน้ำ กลัวต่อมรณภัยได้ร้องใหญ่แล้ว นายเรือได้ยินเสียงนางนั้น จึงกล่าวว่า “ ประโยชน์อะไรด้วยอาการของนางนี้ซึ่ง (จะ) ฉับหายเสีย (เปล่าๆ) พวกท่านจงเปลื้องเครื่องอาภรณ์ทั้งหมด ให้นางนุ่งผ้าเก่าผืนหนึ่ง แล้วจึ่งทั้งนางนั้น ก็เข้าพเจ้าไม่อาจดูนางนั้น ผู้ลอยอยู่เหนือหลังน้ำได้ เพราะฉะนั้น พวกท่านจงเอากระออมที่เต็มด้วยทราย ผูกไว้ที่คอแล้ว โยนลงไปเสียในสมุทรเกิด (ทำ) โดยประการที่ข้าพเจ้าจะไม่เห็นเขาได้” พวกมนุษย์เหล่านั้น ได้กระทำตามนั้นแล้ว ปลาและเต่ารุมกินนางแม่นั้นในที่ตักนั้นเอง พวกมนุษย์ฟังเรื่องนั้นแล้ว ก็คิดว่า “ ใครอื่น เว้นพระศาสดาเสีย จักรู้กรรมของหญิงนั้นได้ พวกเราจะทูลถามกรรมนั้นกะพระศาสดา” ถึงถิ่นที่ประสงค์แล้ว จึงพากันลงจากเรือหนีไป

ภิกษุ ๗ รูป อดอาหาร ๗ วันในถ้ำ

ภิกษุ ๗ รูป อีกพวกหนึ่งไปจากปัจฉิมตชนบทเพื่อต้องการจะเฝ้าพระศาสดา เวลาเย็นเข้าไปสู่วัดแห่งหนึ่ง แล้วถามถึงที่พัก ก็ในถ้ำแห่งหนึ่ง มีเตียงอยู่ ๗ เตียง เมื่อภิกษุเหล่านั้นได้ถ้ำนั้นแล นอนบนเตียงนั้นแล้ว ตอนกลางคืน แผ่นหินเท่าเรือนยอดตกลงลงมาปิดประตูถ้ำไว้ พวกภิกษุเจ้าของถ้ำกล่าวว่า “ พวกเราให้ถ้ำนี้แก่ภิกษุอาศัยตุ้กะพัก ก็แผ่นหินใหญ่นี้ได้ตั้งปิดประตูถ้ำเสียแล้ว พวกเราจักนำแผ่นหินนั้นออก” แล้วให้ประชุมพวกมนุษย์จากบ้าน ๗ ตำบลโดยรอบ แม้พยายามอยู่ ก็ไม่อาจทำแผ่นหินนั้นให้เขยื้อนจากที่ได้ แม้พวกภิกษุที่เข้าไปอยู่ในภายในก็พยายามเหมือนกัน แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็ยังไม่อาจให้แผ่นหินนั้นเขยื้อนได้ตลอด ๗ วัน พวกภิกษุอาศัยตุ้กะอันความหิวแผดเผาแล้วตลอด ๗ วัน ได้เสวยทุกขใหญ่แล้ว ในวันที่ ๗ แผ่นหินก็ได้กลับกลิ้งออกไปเอง พวกภิกษุออกไปแล้วคิดว่า “ บาปของพวกเรา เว้นพระศาสดาเสียแล้ว ใครเล่าจักรู้ได้ พวกเราจักทูลถามพระศาสดา ดังนี้แล้ว ก็พากันหนีไป ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น

มาบรรจบกันกับภิกษุพวกก่อนในระหว่างทาง รวมเป็นพวกเดียวกันเข้าเฝ้าพระศาสดา ถวายบังคมแล้ว นั่ง ณ ที่ส่วนข้างหนึ่ง อันพระศาสดาทรงทำปฏิสันถารแล้ว จึงทูลถามถึงเหตุที่ตนเห็นและที่ตนเสวยมาแล้วโดยลำดับ แม้พระศาสดาก็ตรัสพยากรณ์แก่ภิกษุเหล่านั้นโดยลำดับอย่างนี้

บุรพกรรมของกา

“ ภิกษุทั้งหลาย กานันได้เสวยกรรมที่ตนทำแล้วนั้นแหละโดยแท้ ก็ในอดีตกาล ชาวนาผู้หนึ่งในกรุงพาราณสี ฝึกโคของตนอยู่ แต่ไม่อาจฝึกได้ ด้วยว่าโคของเขานั้นเดินไปได้หน่อยหนึ่งแล้วก็นอนเสีย แม้เขาตีให้ลุกขึ้นแล้ว เดินไปได้หน่อยก็กลับนอนเสียเหมือนอย่างเดิมนั้นแล ชาวนานั้นแม้พยายามแล้วก็ไม่อาจฝึกโคนั้นได้ ถูกความโกรธครอบงำแล้วจึงกล่าวว่า “ บัดนี้เจ้าจะนอนสบายแต่นี้ไป” ดังนี้แล้วทำโคนั้นให้เป็นดุจฟอนฟาง พันคอโคนั้นด้วยฟางแล้วก็จุดไฟ โคนถูกไฟคอกตายในที่นั้นนั่นเอง ภิกษุทั้งหลาย กรรมอันเป็นบาปนั้นอันกานันทำแล้วในครั้งนั้น เขาไหม้อยู่ในนรกสิ้นกาลนาน เพราะวิบากกรรมอันเป็นบาปนั้นเกิดแล้วในกำเนิดกา ๗ ครั้ง ถูกไฟไหม้ตายในอากาศอย่างนั้นแหละด้วยวิบากที่เหลือ

บุรพกรรมของภรรยานายเรือ

“ ภิกษุทั้งหลาย หญิงเมื่อนั้นเสวยกรรมที่ตนทำแล้วเหมือนกัน ก็ในอดีตกาล หญิงนั้นเป็นภรรยาแห่งคฤหบดีในกรุงพาราณสี ได้ทำกิจทุกอย่าง ได้ตักน้ำ ซ้อมข้าว ปรงอาหารเป็นต้น ด้วยมือของนางเอง สุนัขตัวหนึ่งของนางได้ดูแลนางนั้น ผู้ทำกิจทุกอย่างในเรือน เมื่อนางนำภัตไปนาก็ดี ไปป่าเพื่อต้องการวัตถุต่างๆ มีฟืนและผักเป็นต้นก็ดี สุนัขนั้นยอมไปกับนางนั้นเสมอ พวกคนหนุ่มเห็นดังนั้นยอมเยาะเย้ยว่า แน่ะพ่อ พรานสุนัขออกแล้ว วันนี้พวกเราจักกินข้าวกับ

นี่ นางขวยเขินเพราะคำพูดของคนเหล่านั้น จึงประหารสุนัขด้วยก้อนดินและท่อนไม้เป็นต้น ให้หนีไป สุนัขกลับแล้วก็ตามไปอีก ได้ยินว่าสุนัขนั้นได้เป็นสามีของนางในอัตภาพที่ ๓ เหตุนี้มันจึงไม่อาจตัดความรักได้ จริงอยู่ ใครๆ ชื่อว่าไม่เคยเป็นเมียหรือผัวกัน ในสงสารมีเบื่องตัน และเบื่องปลายอันใครๆ รู้ไม่ได้ ไม่มีโดยแท้ ถึงกระนั้นความรักมีประมาณยิ่ง ย่อมมีในผู้ที่ปัญญาดีกัน ในอัตภาพไม่ไกล เหตุนี้ สุนัขนั้นจึงไม่อาจละนางนั้นได้ นางโกรธสุนัขนั้น เมื่อนำข้าวยาคุไปเพื่อสามีที่นา จึงได้เอาเชือกใส่ไว้ในชายพกแล้วไป สุนัขไปกับนางเหมือนกัน นางให้ข้าวยาคุแก่สามีแล้ว ถือกระออมเปล่าไปสู่น้ำแห่งหนึ่ง บรรจุกะออมให้เต็มด้วยทรายแล้ว ได้ทำเสียงสัญญาณแก่สุนัขซึ่งยืนแลดูอยู่ในที่ใกล้ สุนัขดีใจว่า นานแล้วหนอ เราได้ถ้อยคำที่ไพเราะในวันนี้จึงกระดิกหางเข้าหานาง นางจับสุนัขนั้นอย่างมั่นที่คอแล้วจึงเอกเชือกข้างหนึ่งผูกกระออมไว้ เอาปลายเชือกอีกข้างหนึ่งผูกที่คอสุนัข ผลักกระออมให้กลิ้งลงน้ำ สุนัขตามกระออมไป ตกลงน้ำ ก็ได้ทำกาะในน้ำนั่นเอง นางนั้นหม้อยู่ในนรกสิ้นกาลนาน เพราะวิบากของกรรมนั้น ด้วยวิบากที่เหลือจึงถูกเอากะออมเต็มด้วยทรายผู้ค่อถ่วงลงน้ำ ได้ทำกาะแล้วตลอด ๑๐๐ อัตภาพ

บุรพกรรมของภิกษุ ๗ รูป

“ ภิกษุทั้งหลาย แม้พวกเธอก็เสวยกรรมอันตนทำแล้วเหมือนกัน ก็ในอดีตกาล เด็กเลี้ยงโค ๗ คน ชาวกรุงพาราณสี เทียวเลี้ยงโคอยู่คราวละ ๗ วัน ในเขตใกล้ดงแห่งหนึ่ง วันหนึ่งเทียวเลี้ยงโคแล้วกลับมาพบเหยี่ยวใหญ่ตัวหนึ่ง จึงไล่ตาม เหยี่ยวหนีเข้าไปสู่จอมปลวกแห่งหนึ่ง ก็ช่องแห่งจอมปลวกนั้นมี ๗ ช่อง พวกเด็กปรึกษากันว่า บัดนี้พวกเราจักไม่อาจจับได้ พงูนี้จึงจักมาจับดังนี้แล้ว จึงต่างตนต่างก็ถือเอากิ่งไม้ที่หักได้คนละกำ ๆ แม้ทั้ง ๗ คนพากันปิดช่อง ๗ ช่องแล้ว

หลีกไป ในวันรุ่งขึ้นเด็กเหล่านั้นมิได้คำนึงถึงเหยื่อเหล่านั้น ต้อนโคไปในเขตอื่น ครั้นในวันที่ ๗ พาโคกลับมา พบจอมปลวกนั้น กลับได้สติ คิดกันว่า “เหยื่อนั้นเป็นอย่างไรหนอ” จึงเปิดช่องที่ตนปิดไว้แล้วเหยื่อหมดอาลัยในชีวิต เหลือแต่กระดูกและหนังสั้นคลานออกมา เด็กเหล่านั้นเห็นดังนั้นแล้ว จึงทำความเอ็นดู พุดกันว่า “พวกเราอย่าฆ่ามันเลย มันอดเหยื่อตลอด ๗ วัน จึงลูบหลังเหยื่อนั้นแล้วปล่อยไป ด้วยกล่าวว่า” จงไปตามสบายเถิด” เด็กเหล่านั้นไม่ต้องใหม่ในรอกก่อน เพราะไม่ได้ฆ่าเหยื่อ แต่ชนทั้ง ๗ นั้น ได้เป็นผู้อดข้าวร่วมกันตลอด ๗ วัน ใน ๑๔ อัฐภาพ ภิกษุทั้งหลาย กรรมนั้นพวกเขาเป็นเด็กเลี้ยงโค ๗ คนทำไว้แล้วในกาลนั้น

พระศาสดาทรงพยากรณ์ปัญหา อันภิกษุเหล่านั้นถามแล้ว ๆ ด้วยประการฉะนี้

คนจะอยู่ที่ไหน ๆ ก็ไม่พ้นจากกรรมชั่ว

ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่ง ทูลพระศาสดาว่า “ ความพินยอมไม่มีแก่สัตว์ที่ทำความเป็นบาปแล้ว ผู้ซึ่งเหาะไปในอากาศก็ดี เล่นไปในสมุทรก็ดี เข้าไปสู่ชอกแห่งภูเขากดีหรือ พระเจ้าข้า”

พระศาสดาตรัสบอกว่า “ อย่างนั้นแหละ ภิกษุทั้งหลาย แม้ในที่ทั้งหลายมีอากาศเป็นต้น ประเทศแม้สักส่วนหนึ่งที่บุคคลอยู่แล้วพึงพ้นจากกรรมชั่วได้ ไม่มี” เมื่อจะสืบอนุสนธิแสดงธรรม ตรัสพระคาถานี้ว่า

“บุคคลที่ทำความชั่วไว้ หนีไปแล้วในอากาศ ก็ไม่พึงพ้นจากกรรมชั่วได้ หนีไปในท่ามกลางมหาสมุทรก็ไม่พึงพ้นจากกรรมชั่วได้ หนีไปสู่ชอกเขา ก็ไม่พ้นจากกรรมชั่วได้ เพราะเขาอยู่แล้วในแผ่นดินส่วนใด พึงพ้นจากกรรมชั่วได้ แผ่นดินส่วนนั้นหาไม่มีอยู่”

คำอธิบายแห่งคาถานั้นว่า “ ก็หากว่า คนบางคนคิดว่า เราจักพ้นจากกรรมชั่วด้วยอุบายนี้ พึงนั่งในอากาศก็ดี พึงเข้าไปสู่มหาสมุทรอันลึกแปดหมื่นสี่พันโยชน์ก็ดี เขาไม่พึงพ้นจากกรรมชั่ว

ได้เลย ด้วยว่า ในส่วนแห่งแผ่นดินคือภาคแห่งปฐพีมีปฐพีมีปฐพีมีปฐพีเป็นต้น โอกาสแม้ประมาณเท่า
 ขนทรายที่บุคคลอยู่แล้ว ฟุ้งพินจากกรรมชั่วได้ หามีไม่”

ในกาลจบเทศนา ภิกษุเหล่านั้น บรรลุนิพพานทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้น ธรรม
 เทศนามีประโยชน์แม้แก่มหาชนผู้ประชุมกันแล้วนั้นแล ดังนี้แล้ว

อ้างอิง พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล เล่มที่ ๔๒ พระสุตตันตปิฎก ชุททกนิกาย คาถาธรรม
 บท เล่มที่ ๓ หน้า ๔๕ ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย

บทวิเคราะห์ เรื่อง ชน ๓ คน ประกอบอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๕

กรณี กาฎไฟไหม้ตายในอากาศ

๑.เสวียนหญ้าอันหนึ่งปลิวขึ้นจากชายคานั้น อันไฟไหม้อยู่ลอยไปสู่อากาศ ในขณะที่นั้น กาดัวหนึ่งบินมาทางอากาศสอดคอเข้าไปในเสวียนหญ้านั้น อันเกลียวหญ้าพันแล้ว ไหม้ตกลงที่กลางบ้าน พวกภิกษุเห็นเหตุนั้นคิดว่า “ โอ กรรมหนัก

การตายของกานี้ เป็นการตายเพราะ

- ก. สิ้นอายุ คือ อายุขยมรณะ
 ข. ตายเพราะสิ้นกรรม กัมมัชยมรณะ
 ค. ตายโดยยังไม่สิ้นอายุ และสิ้นกรรม อุบัติเหตุมรณะ
๒.ชาวนานั้นแม้พยายามแล้วก็ไม่อาจฝีกโคนั้นได้ ถูกความโกรธครอบงำแล้วจึงกล่าวว่า “ บัดนี้เจ้าจะนอนสบายแต่นี้ไป” ดังนี้แล้วทำโคนั้นให้เป็นตุจฟอนฟาง พันคอโคนั้นด้วยฟางแล้วก็จุดไฟ โคนไฟคอกตายในที่นั้นนั่นเอง ภิกษุทั้งหลาย กรรมอันเป็นบาปนั้นอันกานั้นทำแล้วในครั้งนั้น เขาไหม้อยู่ในนรกสิ้นกาลนาน เพราะวิบากกรรมอันเป็นบาปนั้นเกิดแล้วในกำเนิดกา ๗ ครั้ง ถูกไฟไหม้ตายในอากาศอย่างนั้นแหละด้วยวิบากที่เหลือ

กรรมในครั้งนี้ ทำให้ชาวไปเกิดในนรก การไปเกิดในนรกนั้น ด้วยจิตดวงไหน

- ก. อุเบกขาสันติริณอกุศลวิบาก
 ข. อุเบกขาสันติริณกุศลวิบาก
๓. หลังจากตกนรกแล้วไปเกิดเป็นกา การไปเกิดเป็นกานั้น ด้วยจิตดวงไหน
- ก. อุเบกขาสันติริณอกุศลวิบาก
 ข. อุเบกขาสันติริณกุศลวิบาก

กรณี ภรรยาขายเรือถูกถ่วงน้ำ

๔.เมื่อนางนำภักดีไปนาก็ดี ไปป่าเพื่อต้องการวัตถุต่างๆ มีฟันและผักเป็นต้นก็ดี สุนัขนั้นยอมไปกับนางนั้นเสมอ การตามของสุนัขนั้นด้วยจิตอะไร

- ก. โภกมุลจิตเพราะต้องการอาหาร

- ข. โลกมุขลจิตเพราะรัก สีเนหาที่มีต่อตัวนาง
- ค. เพราะโมหะ ซึ่งเป็นสัญชาตญาณของสุนัข
๕. พวกคนหนุ่มเห็นดังนั้นย่อมเยาะเย้ยว่า แน่ะพ่อ พรานสุนัขออกแล้ว วันนี้พวกเราจักกินข้าวกับเนื้อ นางขวยเขินเพราะคำพูดของคนเหล่านั้น **ความขวยเขินเกิดจากจิตดวงไหน**
- ก. โลกมุขลจิต
- ข. โทสมุขลจิต
- ค. โมหมุขลจิต
๖. นางจับสุนัขนั้นอย่างมันที่คอแล้วจึงเอกเชือกข้างหนึ่งผูกกระออมไว้ เอาปลายเชือกอีกข้างหนึ่งผูกที่คอสุนัข ผลักกระออมให้กลิ้งลงน้ำ สุนัขตามกระออมไป ตกลงน้ำ **พฤติกรรมของนางเกิดจากจิตดวงไหน**
- ก. โลกมุขลจิต
- ข. โทสมุขลจิต
- ค. โมหมุขลจิต
๗. นางนั้นใหม่อยู่ในนรกสิ้นกาลนาน เพราะวิบากของกรรมนั้น ด้วยวิบากที่เหลือจึงถูกเอากะออมเต็มด้วยทรายผู้ค่อถ่วงลงน้ำ ได้ทำกาละแล้วตลอด ๑๐๐ ชาติภาพ **วิบากกรรมที่เหลือทำให้นางปฏิสนธิด้วยมหาวิบากมาเป็นหญิงสาวแล้วชาติใด**
- กรรมต่อใช่ หรือไม่
- ก. ใช่
- ข. ไม่ใช่

กรณี ภิกษุ ๗ รูป อดอาหาร ๗ วันในถ้ำ

๘. เด็กเลี้ยงโค ๗ คน ชาวกรุงพาราณสี เทียวเลี้ยงโคอยู่คราวละ ๗ วัน ในเขตใกล้ดงแห่งหนึ่ง วันหนึ่งเทียวเลี้ยงโคแล้วกลับมาพบเหยี่ยวใหญ่ตัวหนึ่ง จึงไล่ตาม เหยี่ยวหนีเข้าไปสู่จอม

ปลวกแห่งหนึ่ง ก็ช่องแห่งจอมปลวกนั้นมี ๗ ช่อง พวกเด็กปรึกษากันว่า บัดนี้พวกเราจักไม่อาจจับได้ พรงี้จึงจักมาจับตั้งนี้แล้ว จึงต่างตนต่างก็ถือเอากิ่งไม้ที่หักได้คนละกำ ๆ แม่ทั้ง ๗ คนพากันปิดช่อง ๗ ช่องแล้วหลีกไป

การไล่จับเหยื่อของเด็กเหล่านี้ ด้วยจิตดวงไหน

ก. โลกมูลจิต

ข. โทสมูลจิต

ค. โมหมูลจิต

๙.ครั้นในวันที่ ๗ พาโคกลับมา พบจอมปลวกนั้น กลับได้สติ คิดกันว่า “เหยื่อนั้นเป็นอย่างไรหนอ” จึงเปิดช่องที่ตนปิดไว้แล้วเหย็ดหมดอาลัยในชีวิต เหลือแต่กระดูกและหนัง สิ้นคลานออกมา **จิตของเด็กที่นึกถึงเหยื่อในครั้งนี้เป็นจิตดวงไป**

ก. มหากุศลที่ประกอบด้วยปัญญา

ข. มหากุศลที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา

๑๐. เด็กเหล่านี้เห็นดังนั้นแล้ว จึงทำความเอ็นดู พุดกันว่า “พวกเราอย่าฆ่ามันเลย มันอดเหยื่อตลอด ๗ วัน จึงลอบหลังเหยื่อนั้นแล้วปล่อยไป ด้วยกล่าวว่า” จงไปตามสบายเถิด” เด็กเหล่านี้ไม่ต้องไหม้ในนรกก่อน เพราะไม่ได้ฆ่าเหยื่อ แต่ชนทั้ง ๗ นั้น ได้เป็นผู้อดข้าวร่วมกันตลอด ๗ วัน ใน ๑๔ อัฐภาพ **เพราะกรรมแห่งความเอ็นดู แล้วปล่อยเหยื่อไปนี้ ทำให้ภิกษุเหล่านี้ถูกขังอยู่ในถ้ำ ไช้หรือไม่**

ก. ไช้

ข. ไม่ใช่

๑๑. **กรรมที่เด็กทั้ง ๗คน ที่ขังเหยื่อนั้น สามารถส่งผลในการนำเกิดได้หรือไม่**

ก. ได้

ข. ไม่ได้

เฉลย

กรณี กาถูกไฟไหม้ตายในอากาศ

๑.เสวียนหญ้าอันหนึ่งปลิวขึ้นจากชายคานั้น อันไฟไหม้อยู่ลอยไปสู่อากาศ ในขณะที่นั้น กาดัวหนึ่งบินมาทางอากาศสอดคอเข้าไปในเสวียนหญ้านั้น อันเกลียวหญ้าพันแล้ว ไหม้ตกลงที่กลางบ้าน พวกภิกษุเห็นเหตุนั้นคิดว่า “ โอ กรรมหนัก

การตายของกา นี้ เป็นการตายเพราะ

- ก. สิ้นอายุ คือ อายุขยมรณะ
- ข. ตายเพราะสิ้นกรรม กัมมัชยมรณะ

ค. ตายโดยยังไม่สิ้นอายุ และสิ้นกรรม อุปัจเจทกมรณะ

อธิบาย

การตายเพราะสิ้นอายุนั้น เป็นความชรา เป็นความเสื่อมโทรมของร่างกาย ตามอายุขัยของมนุษย์ เช่นในปัจจุบันคือ ๗๕ ปี

การตายเพราะสิ้นกรรมนั้น อาจมีอายุไม่ถึงอายุขัยแต่เพราะกรรมให้มาเพียงเท่านี้ เช่นการป่วยด้วยโรคต่างๆ แล้วตาย

การตายแบบอุปัจเจทกะนั้นเป็นการตายโดยที่กรรมที่ให้มายังไม่หมดอายุ แต่มีกรรมที่แรงมาตัดรอนให้สิ้นชีวิตเสียก่อน

การตายเพราะสิ้นอายุ และการตายเพราะสิ้นกรรมนั้น เป็นกาลมรณะคือถึงเวลาที่ควรตาย ส่วนการตายแบบอุปัจเจทกะนั้นเป็นอกาลมรณะคือยังไม่ถึงเวลาที่ควรตาย

๒.ชาวนานั้นแม้พยายามแล้วก็ไม่อาจฝักโคนนั้นได้ ถูกความโกรธครอบงำแล้วจึงกล่าวว่า “ บัดนี้เจ้าจะนอนสบายแต่นี้ไป” ดังนี้แล้วทำโคนนั้นให้เป็นตุ๊กตาคอ ฟันคอโคนนั้นด้วยฟางแล้วก็จุดไฟ โคนถูกไฟคอกตายในที่นั้นนั่นเอง ภิกษุทั้งหลาย กรรมอันเป็นบาปนั้นอันกานั้นทำแล้วในครั้งนั้น เขาไหม้อยู่ในนรกสิ้นกาลนาน เพราะวิบากกรรมอันเป็นบาปนั้นเกิดแล้วในกำเนิดกา ๗ ครั้ง ถูกไฟไหม้ตายในอากาศอย่างนั้นแหละด้วยวิบากที่เหลือ

กรรมในครั้ง นี้ ทำให้ชาวไปเกิดในนรก การไปเกิดในนรกนั้น ด้วยจิตดวงไหน

ก. อุเบกขาสันติรัตนกุศลวิบาก

- ข. อุเบกขาสันติรัตนกุศลวิบาก

อธิบาย

อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบาก เป็นวิบากจิตที่เกิดจากอกุศลกรรมสามารถทำหน้าที่ในการนำเกิดได้ ซึ่งจะนำเกิดในอบายภูมิจี ๔

ส่วนอุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบาก เป็นวิบากจิตที่เกิดจากกุศลที่มีกำลังอ่อน เมื่อนำเกิดจะนำเกิดเป็นมนุษย์ บ้า ไม้ บอด หนวก หรือปัญญาอ่อนตั้งแต่กำเนิด และถ้าเกิดเป็นเทวดาจะเป็นเทวดาชั้นต่ำในจาตุมหาราชิกาภูมิ

๓. **หลังจากตกนรกแล้วไปเกิดเป็นกา การไปเกิดเป็นกานั้น ด้วยจิตดวงไหน**

ก. อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบาก

ข. อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบาก

อธิบาย

การเกิดเป็นกา ก็ถือว่าเกิดในอบายภูมิจีคือ เปรต อสุรกาย นรก และสัตว์เดรัจฉาน ดังนั้นจิตที่นำเกิดจึงเป็น อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบาก

กรณี ภรรยาขายเรือถูกถ่วงน้ำ

๔.เมื่อนางนำภักดีไปนาก็ดี ไปป่าเพื่อต้องการวัตถุต่างๆ มีพินและผักเป็นต้นก็ดี สุนัขนั้นยอมไปกับนางนั้นเสมอ **การตามของสุนัขนั้นด้วยจิตอะไร**

ก. โภกมุลจิตเพราะต้องการอาหาร

ข. โภกมุลจิตเพราะรัก สีนหาที่มีต่อตัวนาง

ค. เพราะโมหะ ซึ่งเป็นสัญชาตญาณของสุนัข

อธิบาย

จากเนื้อที่เล่าถึงอดีตชาติของสุนัข ซึ่งเคยเป็นสามีของนางมาก่อน ดังนั้นความรัก ความผูกพันจึงยังติดตามมา จึงเป็นลักษณะของโภกมุลจิตที่มีความรักที่มีต่อนาง

๕. พวกคนหนุ่มเห็นดังนั้นยอมเยาะเย้ยว่า แน่พ่อ พรานสุนัขออกแล้ว วันนี้พวกเราจักกินข้าวกับเนื้อ นางขวยเขินเพราะคำพูดของคนเหล่านั้น **ความขวยเขินเกิดจากจิตดวงไหน**

ก. โภกมุลจิต

ข. โทสมุลจิต

ค. โมหมุลจิต

อธิบาย

ความขวยเขินที่เกิดขึ้นนี้เป็นลักษณะของความไม่พอใจ ไม่สบายใจ เป็นทุกข์ใจ จึงเป็นลักษณะของโทสมุลจิต แต่ถ้าเป็นการขวนเขิน การเขินอาย จากการชมจะเป็นลักษณะของโลกมุลจิต

๖. นางจับสุนัขนั้นอย่างมั่นที่คอแล้วจึงเอกเขือกข้างหนึ่งผูกกระออมไว้ เอาปลายเขือกอีกข้างหนึ่งผูกที่คอสุนัข ผักกระออมให้กลิ้งลงน้ำ สุนัขตามกระออมไป ตกลงน้ำ

พฤติกรรมของนางเกิดจากจิตดวงไหน

ก. โลกมุลจิต

ข. โทสมุลจิต

ค. โมหมุลจิต

อธิบาย

พฤติกรรมนี้เกิดต่อจากข้อ ๕ คือความขวนเขิน ซึ่งเป็นโทสมุลจิต ดังนั้นพฤติกรรมจึงเกิดด้วยโทสมุลจิตด้วยเป็นการประทุษร้ายต่อชีวิตเพื่อให้ถึงแก่ความตาย

๗. นางนั้นใหม่อยู่ในนรกสิ้นกาลนาน เพราะวิบากของกรรมนั้น ด้วยวิบากที่เหลือจึงถูกเอากระออมเต็มด้วยทรายผู้คอถ่วงลงน้ำ ได้ทำกาละแล้วตลอด ๑๐๐ อัฒภาพ

วิบากกรรมที่เหลือทำให้นางปฏิสนธิด้วยมหาวิบากมาเป็นหญิงสาวแล้วชาติใช้

กรรมต่อใช่ หรือไม่

ก. ใช่

ข. ไม่ใช่

อธิบาย

กรรมที่นางได้ฆ่าสุนัขในครั้งนั้นเป็นอกุศลกรรม เมื่อให้ผลปฏิสนธิคือ นำเกิด จะต้องเกิด
ในอบายภูมิ ส่วนการเกิดมาเป็นหญิงสาวนั้น จะต้องเป็นกุศลกรรม **วิบากกรรมที่เหลือคือ**

ทำให้นางต้องตายเพราะถูกถ่วงน้ำ ไม่ใช่เกิดมาเป็นหญิงสาว

กรณี ภิกษุ ๗ รูป อดอาหาร ๗ วันในถ้ำ

๘. เด็กเลี้ยงโค ๗ คน ชาวกรุงพาราณสี เทียวเลี้ยงโคอยู่คราวละ ๗ วัน ในเขตใกล้ดงแห่ง
หนึ่ง วันหนึ่งเทียวเลี้ยงโคแล้วกลับมาพบเหยี่ยวใหญ่ตัวหนึ่ง จึงไล่ตาม เหยี่ยวหนีเข้าไปสู่จอม
ปลวกแห่งหนึ่ง ก็ช่องแห่งจอมปลวกล้วนมี ๗ ช่อง พวกเด็กปรึกษากันว่า บัดนี้พวกเราจัก
ไม่อาจจับได้ พรุ่งนี้จึงจักมาจับตั้งนี้แล้ว จึงต่างตนต่างก็ถือเอากิ่งไม้ที่หักได้คนละกำ ๆ
แม่ทั้ง ๗ คนพากันปิดช่อง ๗ ช่องแล้วหลีกไป

การไล่จับเหยี่ยวของเด็กเหล่านี้ ด้วยจิตดวงไหน

ก. โลกมุขจิต

ข. โทสมุขจิต

ค. โมหมุขจิต

อธิบาย

จากเนื้อเรื่องต้องการจับเหยี่ยวของเด็กๆ ครั้งแรกนั้นต้องการเพื่อที่จะนำมาฆ่า เมื่อ
เป็นเช่นนั้น การจับจึงเป็นลักษณะของโทสมุขจิต คือเป็นไปเพื่อประทุษร้าย

๙.ครั้นในวันที่ ๗ พาโคกลับมา พบจอมปลวกล้วน **กลับได้สติ** คิดกันว่า “เหยียนั้นเป็น
อย่างไรหนอ” จึงเปิดช่องที่ตนปิดไว้แล้วเหยี่ยวหมดอาลัยในชีวิต เหลือแต่กระดูกและหนัง
สันคลานออกมา **จิตของเด็กที่นึกถึงเหยี่ยวในครั้งนี้เป็นจิตดวงไป**

ก. มหากุศลที่ประกอบด้วยปัญญา

ข. มหากุศลที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา

อธิบาย

เด็กเพียงนี้ขึ้นมาได้ แล้วต่อมาเห็นสภาพของเหยียจึง เกิดความสงสาร ซึ่งไม่มีลักษณะของการพิจารณาด้วยเหตุ ผลแต่อย่างใด

๑๐. เด็กเหล่านั้นเห็นดังนั้นแล้ว จึงทำความเอ็นดู พุดกันว่า “ พวกเราอย่าฆ่ามันเลย มันอดเหยื่อตลอด ๗ วัน จึงลอบหลังเหยื่อนั้นแล้วปล่อยไป ด้วยกล่าวว่า” จงไปตามสบายเถิด” เด็กเหล่านั้นไม่ต้องใหม่ในนรกก่อน เพราะไม่ได้ฆ่าเหยื่อ แต่ชนทั้ง ๗ นั้น ได้เป็นผู้ออดข้าวร่วมกันตลอด ๗ วัน ใน ๑๔ อัฒภาภ **เพราะกรรมแห่งความเอ็นดู แล้วปล่อยเหยื่อไปนี้ ทำให้ภิกษุเหล่านั้นถูกขังอยู่ในถ้ำ ไซหรือไม**

ก. ใช่

ข. ไม่ใช่

อธิบาย

การถูกขังเป็นผลของอกุศลกรรมคือการขังเหยื่อไว้ในจอมปลวก ส่วนความเอ็นดูเป็นกุศลกรรม ถ้าให้ผลจะให้ผลเป็นความสุข ส่วนที่ถูกขังไม่ถูกขังนั้นเพราะไม่ได้ทำกรรมหนักเหมือนชานาที่จุดไฟเผาโค หรือหญิงที่ฆ่าสุนัขด้วยการจับถ่วงน้ำ

๑๑. **กรรมที่เด็กทั้ง ๗คน ที่ขังเหยื่อนั้น สามารถส่งผลในการนำเกิดได้หรือไม่**

ก. ได้

ข. ไม่ได้

อธิบาย

กรรมที่ขังเหยื่อนั้นไม่ครบองค์ของอกุศลกรรมบถ คือ เหยื่อนั้นไม่ได้ตายลง กรรมที่ครบองค์ของอกุศลกรรมบถนั้นจึงจะทำหน้าที่ในปฏิสนธิกาลคือนำเกิดได้

องค์ของอกุศลกรรมบถเกี่ยวกับการฆ่าสัตว์คือ

๑. สัตว์นั้นมีชีวิต

๒. รู้ว่าสัตว์นั้นมีชีวิต
๓. มีจิตคิดจะฆ่า
๔. พยายามที่จะฆ่า
๕. สัตว์นั้นตายลงด้วยความเพียรนั้น

ข้อคิดจากพระสูตรเรื่องนี้

๑. **ความเป็นไปของชีวิตนั้น** ล้วนแต่มีเรื่องของกรรมเก่าเข้ามาเกี่ยวข้องเสมอ
๒. **แม้การรับผลกรรมเป็นสิ่งที่น่าสะพรึงกลัว** แต่เมื่อชดใช้ไปแล้ว กรรมนั้นก็หมดไปๆ
แม้บางครั้งอาจถึง ๕๐๐ ชาตีกก็ตาม
๓. **ความไม่รู้ เรื่องกรรม ผลของกรรม กุศล อกุศล** จะทำให้เรามีโอกาสทำอกุศลกรรม
ใหม่ได้เสมอ ๆ แม้จะรู้แล้วแต่เมื่อมีเหตุใกล้มากระทบ ก็ยังอาจที่จะมีการพริ้งพลออกไป
ดังนั้นสิ่งที่ดีคือการศึกษา หาความรู้ เจริญสติ ปัญญา ความเพียรที่จะไม่ทำ
อกุศลกรรมอยู่เสมอๆ